

388.522

Ն. ԲԱԶԲԵՐՈՒՆԻ

ԷԶՄԻԱԾՆԱԿԱՆ
ԻՆՏՐԻԳԱՆ

ԵՒ

ՆԻՐԱԶՆԵՐԸ

(ՎԵՐՈՒՄ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԵԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ԳԵՂՏՆԻԸԸ)

ԹԻՖԼԻՍ

Հասկրանց, Երկրաչափական, № 17
1912

281
P-22

281

Բ. 29

1 OCT 2009

Ն. ԳԱԶԲԵՐՈՒՆԻ

Է ԶՄԻԱԾ ՆԱԿԱՆ Ի ՆՏՐԻԳԱՆ

ԵՒ

ՆՐԱ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԸ

(ՎԵՋԻՆ ԿԵԹՈՂԻԿՈՍԵԱԿՆ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ ԳԵՂՏՆԻՔԸ)

ԹԻՖԼԻՍ

Արագածիկ «Հայկերանո», Երկրաբանական, № 17

1912

5686
38

1950 - 91

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Կատարւեց կաթողիկոսական ընտրութիւնը: Դա արդէն փաստ է, իրողութիւն:

Սակայն այն, ինչ որ տեղի ունեցաւ՝ անսպասելի էր բոլորի համար: Մարդիկ լսում են անհաւատալի իրողութեան մասին և չեն կարողանում հաւատալ: Չեն հասկանում թէ ի՞նչպէս եղաւ, որ պատահեց այս բոլորը:

Ընտրութեան հետևանքների առաջ բերած դժգոհութեան հետ միասին, մեր հասարակութեան մէջ մեծ հետաքրքրութիւն է առաջացել՝ իմանալու զաղտնիքը—ախր ի՞նչպէս եղաւ, որ ժողովրդական և ոչ ժողովրդական ներկայացուցչութիւնը հաւաքւելով էջմիածին՝ ընտրեց նրան, որին չէր եկել ընտրելու: Տալով ընդհանուր հասկացողութիւն առհասարակ կաթողիկոսական ընտրութեան հարցի մասին և մասնաւորապէս ներկայ ընտրութեան պայմանները քննելուց յետոյ, ես բաց եմ անում բուն զաղտնիքը, մերկացնում քողարկեալ անձնաւորութիւնները, հաւատարիմ մնալով իմ և շրջապատիս ճանաչած՝ փաստերի աղբիւրի ճշմարտութեանը:

Մի քիչ յետաձգելով մեր աշխատութեան

հրատարակութիւնը, գուցէ էլ աւելի մշակած, պարզաբանւած յաջողէր տալ մեր գործը. սակայն ի նկատի ունենալով որ հասարակութեան բուռն հետաքրքրութիւնը ձգնում է օր առաջ իմանալ ճշմարտութիւնը, մի բան որ զլանում է հարազատութեամբ տալ նորան մամուլը, ուստի մենք շտապեցինք, սահմանափակելով միայն դէպքերի ընդհանրացած ճշմարտութիւնների շրջանում, պարզել իսկական, ընդհանուր պատճառները, հրատարակել գաղտնիքը:

Ա. գլուխ

Մեր հասարակութիւնը եւ կաթողիկոսական ընտրութեան խնդիրը

I.

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրութիւնը մեր ժամանակի խոշոր հասարակական նշանակութիւն ունեցող մի հարց է:

Իմ կարծիքով էականը այն չէ, որ տարբեր հոսանքների պատկանողները տարբեր ըմբռնում ունեն ինչպէս եկեղեցու, այնպէս էլ նրա պետի՝ իբրեւ մեր ազգային կեանքի յառաջադիմական նշանակութիւն ունեցող մի ֆակտորի մասին:

Կարևորը այն չէ թէ վերաբերմունքը երբեմն բացասական է լինում շատերի կողմից, որոնք ամեն բոլոր պատրաստ են ժխտել ու բացասել, առնւադր նաեւ մացրած գոյներով պատկերացնել մեր ազգային կեանքի այդ կարևոր գործօնը:

Նշանակալիցը այն փաստն է, որ այսօր մեր հասարակութեան բոլոր խաւերը մեծ հետաքրքրութիւն են ցոյց տալիս, իրանց խօսքն ասում, վերաբերմունք են արտայայտում օրւայ խոշոր հարցի մասին:

Այդ դեռ քիչ է. հասարակական խաւերը դուրս են գալիս մասնակի հետաքրքրութեան շրջանակից և իրանց մասնակցութեամբ գալիս են, կամայ թէ ակամայ, կարծէք յաւերժացնելու մեր ազգային եկեղեցին իւր համազգային ընտրեալ միապետի հովանու ներքոյ:

II.

Եկեղեցին ապրում է մեր միջավայրում իբրև հասարակական մի հիմնարկութիւն. և նրա հասարակական նշանակութիւնը և արժէքը հասկանալու համար անհրաժեշտ է նախ ճանաչել հէնց այդ հասարակութիւնը:

Իսկ որևէ հասարակութիւն ճանաչելու համար, անհրաժեշտ է նախ յստակ հասկացողութիւն ունենալ, թէ ի՞նչ է հասարակութիւնը, ի՞նչ է նրա բնորոշ արտայայտիչ կողմը: Այդ՝ նորա, հասարակութեան, իբրև ամբողջութեան, կոլլեկտիւ գոյութեան առաջին պայմանը, վճռող մօմենտը՝ հասարակական ոգին է, որ շեշտւած ինքնուրոյնութեամբ, ապրում է անհատների մէջ:

Եւ այդ ոգու գիտակցութիւնը, նրանով ապրելը, մտածելը, զգալը, տիրելն ու ուրախանալը, ոգևորւելն ու յուսահատւելն է, որ մեզանից իւրաքանչիւրին կապում, անրաժառանգում է դարձնում՝ ամբողջին: Եռական առանձնայատկութիւնների գիմաց շեշտուող միատեսակութեւնը, բնորոշութիւնը՝ առաջ բերելով իւրաքանչիւրիս մէջ ամբողջի մասը, անդամը լինելու գիտակցութիւնը, զգում է մեզ պարտաւորութիւններ ճանաչելով, նրա շահերին, առաջադիմութեանը ծառայելու:

Նրա շահն ու ֆրասը, բախտաւորութիւնն ու անբախտութիւնը և այլն համարում ենք մերը—անձնականը: Ճանաչելով նրան, իբրև մեր-սեպհականը՝ պատում, ջոկում, հակադրում ենք միւս հասարակութիւններին:

Հայ աղգը ցրիւ եկած լինելով երկրագնդի բոլոր կողմերում, ամեն տեղ առանձին գոյութիւն պահպա-

նող, ի սփիւռս աշխարհի տարածւած փոքրիկ համայնքների համագումար է ներկայացնում:

Այդ համայնքներից իւրաքանչիւրը հեռաւորութեան, օտար ազգեցութիւնների և այլ պատճառների զօրութեամբ տկարացած ապրում է դեռ ևս որոշ ինքնուրոյնութեամբ, չձուլւած օտարների հետ:

Հայրենի երկրից, մայր հողից հեռու, վաթանը կորցրած մեր փոկրիկ համայնքները օտար երկրի ազգեցութիւնների տակ, աստիճանաբար խորթանում են, մոռանում հայրենի աւանդութիւնները, սովորութիւնները, կորցնում են ազգային ոգին, զաղափարներն ու իդէալները: Օտար երկիրը, օտար քաղաքակրթութիւնը, կեանքը՝ ի վերջոյ ձուլում, խառնում են հայկական փոքրիկ զաղութիւնը համապատասխան ազգութեան մէջ, ուր վիճակւած է ապրել փոքրաթիւ հայերին:

Այսպիսով, ժամանակի ընթացքում վտանգւում է հայ հասարակութեան ամբողջութիւնը, թուլանում է նրա գոյութեան պայմանը, նրան բնորոշող ազգային ոգին:

III.

Եւ եթէ կայ մի ոյժ, զօրութիւն, որ շատ ու քիչ յապաղում է, ժամանակաւորապէս պահպանում է ազգային ոգին, նրա ամբողջութիւնը, մի միութեան մէջ ամփոփելով երկրագնդի զանազան կողմերում ցրուելած հայերին—այդ հայութեան, իբրև որոյն ազգութեան՝ զաղափարն է, իսկական ոգին, իսկ դրա շեշտողը և պահպանողը՝ մնացել է միայն և միայն մեր ազգային կրօնը՝ Լուսաւորչի եկեղեցին:

Այն ժամանակ, երբ մեր ազգային ամբողջութիւնը պահպանող քաղաքական կեանքը սկսում է

քայքայել և ի վերջոյ հասնում է կատարեալ անկման, ասպարէզի վրայ մնում է եկեղեցին, որ 1600 տարի, շարունակ, մեր անցեալ քաղաքակրթութեան առանցքն է կազմել: Եւ նոյն այդ եկեղեցին, կրօնական պահանջներին բաւարարութիւն տալուց դատ, նա է եղել այն միակ հանգրւանը, յենարանը, որին ապաւինել է մեր ժողովուրդը, որը նրանով է խրախուսել ու ապրել երկար դարեր: Միաժամանակ եկեղեցին է եղել, ինչպէս շատ ազգերի, այդպէս և առանձնապէս հայ ազգի գիրն ու գրականութիւնը, նրա հոգու հոյակապ արտադրութիւնները, ճարտարապետութիւնը և այլն պահպանողը:

Եւ գրականութիւնը ներկայիս մտքով, ինչպէս որ սովորական ֆրազով ասում է—հասարակութեան կեանքի, նիստ ու կացի, սովորութիւնների, յոյզերի ու մտքերի, մի խօսքով ամբողջ կեանքի՝ հայելին է, է և հասարակութեան առանձնայատկութիւնները շեշտողն ու հասարակութեան տարրեր հատաճիւղների մէջ ընդհանուր ազգային միութեան ոգու զարթնեցնողը և պահպանողը:

Եւ մեր կեանքի, այսօրւայ մեր ազգային ինքնապահպանութեան գոյութեան առաջին հիմնաքարը համարւող մեր զրականութիւնը իւր մի շարք ձեւերով ապրում էր եկեղեցում, նրա ծոցից էլ ծնւեց:

Մեր եկեղեցին չի սահմանափակւել բացառապէս ինքը իւր մէջ. նա իրագործել է ազգային կեանքի զանազան փունկցիաները, պահպանելով բազմաթիւ զըպրօցներ ժողովրդի մէջ և ժողովրդի համար, նա չի զրկել վերջնիս իւր մասնակցութիւնից. սակայն նա, յանձին իւր հանճարեղ գլուխների, եղել է ինքնիշխանօրէն սօն և ուղղութիւն տուող և ընդհանուր պահանջները լցուցանողը:

Պատմական անցեալում ահա այսպէս է եղել:

Մեր եկեղեցու պետերն ու նոցա պաշտօնեաները կենդանի յարաբերութիւն ունենալով ժողովրդի հետ, միջամտում են եկեղեցու զուտ կրօնական խնդիրների սահմաններից դուրս գտնւած հասարակական գործերում, իրանք ևս բաժանում են քաղաքական գործերը և ենթարկում իրանց անմիջական իշխանութեանը. այսպէս ազգային շարժումներն են ղեկավարում քաղաքական անկախութիւն ձեռք բերելու համար, ազգութիւնը, ժողովուրդը, եկեղեցին վերահաս վտանգից փրկելու առաջնորդ հանդիսանում, բանկցութիւնների մէջ մտնում հարեան պետութիւնների հետ, իրանց ներկայութեամբ ոգևորում հայ մարտիկներին կռուի դաշտերում և այլն, և այդ բոլորը նոքա անում են ոչ որպէս ինքնակոչ, ինքնագլուխ միջամտողներ, այլ իբրեւ ժողովրդի ցաւերի թարգման, նրա բերան. այդ իրաւունքները ձեռք են բերում, ստանձնում են ընտրւելով ամբողջ ազգի հաճութեամբ, նոյնիսկ հարկադրանքներով:

IV

Հայ ժողովուրդը իւր աշխարհական և հոգևոր դասի ներկայացուցիչների միջոցով իրագործում է իւր կամքը, ընտրում է իւր ճանաչած ամենարժանաւորին

Եւ որ չափով ինքը հայ ժողովուրդը իւր մասնակցութիւնն է ունենում Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրութեան գործում, այդ չափով էլ հանդիսանում է մեր եկեղեցու տէրը, աւանդական այն ամենաբարձր ինստանցիան, որից բխում են մեր դաւանական-կրօնական համոզումները, կարգերն ու կանոնները, եկեղեցու և հասարակութեան իրաւունքի սահմանները:

Ինչպէս ասացի, ժողովուրդը իւր կամքն է յայտնում իւր ներկայացուցիչներին միջոցով և այդ ներկայացուցչութիւնից բղխող ընտրական գործունէութիւնը դառնում է ժողովրդի այդ կամեցողութեան արդիւնքը:

Տեսնելով այդ արդիւնքը, զիտելով նրան ամեն կողմից, ընդունում ենք մօտաւոր կրիտերիում—չափ՝ հասարակութիւնը ճանչելու համար:

Հասարակութիւնը գալիս է ընտրելու իւր միջից գերազանց արժանիքներով օժտւածին. և եթէ իրականանար այդ սկզբունքը, այն ժամանակ մենք ամեն դարեչըջանում ճանաչելով համայն ազգի պետին, կարող էինք գաղափար կազմել և նրան ընտրող հասարակութեան մասին. և ընդհակառակը, ճանաչելով այսօրւայ մեր հասարակութիւնը, մենք կարող էինք որոշել թէ ո՞վ կարող է համարել մեր ժամանակի կաթողիկոսացուն, մեր ժամանակի արժանաւորներից արժանաւորագոյնը: Մանաւանդ, որ ընտրութիւնը մենք անում ենք միայն մեր եպիսկոսների միջից, մի փոքրիկ ցուցակից: Այդ սահմանափակումը իւր թերութեան հետ միասին ունի իւր առաւելութիւնը: Մենք գործ ունենք միայն սահմանափակ, փոքրաթիւ ընտրելիների հետ, որոնց թերեւ կարող ենք միշտ աչքի առաջ ունեցած լինել, հեշտութեամբ ճանաչել, որովհետեւ մշտապէս գտնւում են գործունէութեան յայտնի ապարկչներում. իրանց պատրաստականութեամբ, կորովով և բոլոր առաքինի ու պակասաւոր կողմերով ամենաբնական յայտնի են շատ թէ քիչ: Արածը, գործածը աչքի առաջ ունենալով, վստահանում ենք նոցա ապագայ անելիքներին էլ:

Պատմութիւնը, ակներև կերպով, փառաւոր ապացոյցներ է տւել մեր այդ տեսակէտը հիմնաւորելու համար:

V.

Ախ, երանի նրանց, երանի անցեալ ժամակներին...

Պարծնում ենք, որ 20-րդ դարում ենք ապրում:

Այդպէս էր ողջունում հայոց ազգին իւր քարոշների մէջ և հոգելոյս հայրապետ Իգմիլեանը:

Սակայն մեր գործերը, մեր կեանքը արդեօք տալիս են այնպիսի ապացոյցներ, որ մենք իրաւունք ունենայինք մեզ 20-րդ դարի արժանի դաւաններ կոչելու:

Մեր կեանքը հակառակ փաստեր, միայնգամայն ժխտող ապացոյցներ է տալիս:

Անցեալում չեն արժարժեւել կիսնքի վիճելի սկզբունքները, ինչպէս այժմ. այն ժամանակ չենք ունեցել մամուլ, պայքարող կուսակցութիւններ: Սակայն այն ժամանակ մենք ունեցել ենք սկզբունքներից չճառող, կուսակցական նեղսրտութիւնից բարձր կանգնած՝ և ըստ էութեան սկզբունքով զործողների՝ եկեղեցու և ազգի շահերի զիտակցութեամբ առաջ մղւած գործունէութիւն, համերաշխ ու հաշտ գործակցութեամբ հոգևոր ու աշխարհական դասերի:

Այն ժամանակւայ մեր հովապետներն էլ եղել են մահկանացուներ, որոնց նմանները մեր ժամանակում էլ են ապրում:

Մեր ժողովուրդը, անցեալում յաճախակի կրկնող փոթորիկների ժամանակ, ամենակրիտիկական մօմենտներն ապրելիս, ոչ մի վստահութիւն չուենաւով իւր ներքին ոյժերի վրայ, չուենաւով իրական սաշտպանութեան ոչ մի յենարան, չզիտակցելով ինքնագործունէութեան, ինքնապաշտպանութեան միակ և փրկարար անհրաժեշտ միջոցը—տեսնում էր և ապաւինում միայն նրան, որին հայր էր ճանաչում, նրա մէջ տրամադիր էր գերագոյն ոյժ, զօրութիւն տեսնել:

Այսպէս էր ամբողջ կեանքը, ժամանակների ոգին մեր պատմութեան մէջ:

Եթէ գիւղը, թալանող աւազակապետի հետ գործ ունի, այդ տեղ դեր է խաղում, փրկում կամ նահատակում ամենից առաջ քահանան: Խելք ու հնարք նա կարող է բանեցնել:

Փաշայի մօտ աղերսելու գնում է առաջնորդ եպիսկոպոսը:

Սուլթանի, թագաւորների մօտ պատրիարքներն ու կաթողիկոսը, ամենակարողները: Բոլորի աչքերը վերջինիս են ուղղւած:

Քաղաքական յարաբերութիւնների մէջ մտնող եկեղեցականները, եթէ գործում են ժողովրդին սիրելի յանդուգն ոգով, կամ հանդէս են պալիս ու առաջնորդում, հալածւում ու աքսորւում, այն ժամանակ աւելի ու աւելի մեծանում է նոցա հմայքը, կարծեցեալ ոյժը, աւելանում է ժողովրդական համակրանքը:

Թէպէտ իւր վերջին օրերն անցկացնելիս լինի նա, անգործութեան մէջ որոնելով հանգիստ ու խաղաղութիւն, փոյթ չէ, ժողովուրդն արդէն ընտրել է նորան և կանչում է՝ նրան յանձնելու ամենապատասխանատու, ամենադժւարին գործերը: Սակայն ժողովրդի սպասելիքները ի դերե են ելնում և յոյսերը չեն արդարանում: Հետևանքները ժողովուրդը չի նախատեսում:

Այսպիսի հանգամանքներում հաւաքւող պատգամաւորները այլևս, համարեա թէ, անելիք չունին: Նոքա, կարծէք, ձեականութեան համար են դալիս. վկայում ու վաւերացնում են, արդէն նրանց հաւաքւելուց առաջ փաստօրէն տեղի ունեցած ընտրութիւնը:

Ժողովուրդը իդէալ, գերմարդ է որոնում: Կաթողիկոսի անձնաւորութիւնը, որպէս իդէալ, դադարւած,

ապրում է բոլոր ժամանակներից դուրս, անկախ: Նրան իւր բարձր արժանիքներով է ըմբռնում հայ ժողովուրդը—վեհագոյն և անաղարտ, լեցուն անսահման խելքով, գիտութեամբ, միայն նրան Աստածանից շընորհւած՝ ձիրքերով: Ահա այդպիսին է ճանաչւում բոլորի հայրը, անվիճելի հեղինակութիւնը:

Մեր ժամանակում, ասացին որ չունենք իդէալական անձնաւորութիւններ և չպիտի որոնենք այդպիսիներին, որովհետեւ չենք գտնի: Գնանք ընտրենք մահկանացուների միջից. ասացին և ընտրեցին իրօք ամենահասարակ մահկանացուն, իդէալականի կատարեալ հակադրակերը:

Ընդհանուր ըմբռնումից, միայն գիտակցական անձաւորութիւններից դուրս, դեռ այժմ էլ և սրանից յետոյ էլ մինչև յաւիտեան, որոնում ենք և պիտի սովորենք որոնել ու գտնել այն մէկը, որը եթէ չէ երազանքը, կատարեալը, սակայն է՝ մօտաւորը բացարձակին, լաւերից լաւագոյնը, գիտուններից ամենագիտունը:

Մեր ժամանակում ժողովուրդը դարձեալ որոնեց ամենակատարեալը և նրա հակադրութեան հետեանքը առաջ բերեց զղջման միջոցով՝ նոր, իդէալական ամենակատարեալ անձեր:

Այդ ոգով ծնունդ առաւ և դեռ ծաւալւում է մասսաների մէջ այսօրւայ պատմական Օրմանեանական շարժումը:

Եւ ժամանակակից պատմական նշանակութիւն ունեցող, հայկական կեանքում բորբոքւած հակաօրմանեանական և Օրմանեանական կուսակցական պայքարը պիտի ի վերջոյ առաջ բերի այնպիսի հետևանքներ, որպիսին կարելի է սպասել հառաքակական այն հաւանական խմորումներից, որ ենթադրւում է պարզ ճշմարտութիւնների, արդար գնահատումների ամենաբա-

նական ընդհանրացումներից: Ճշմարտութիւնը արդէն երևան է գալիս:

Եւ մենք չենք կասկածում, որ հասարակութիւնը շատ մօտ ապագայում կատարելապէս գիտակցութեան կգայ և նորից կյաղթանակի արդարութիւնը:

VI.

Պատմական կաթուղիկոսներից շատերը արդարացիւ են այդպիսի մտածումներն ու յոյսերը:

Յիշենք ոչ շատ հեռուոր անցեալի փայլուն դէմքերը, որոնք իրանց վեհափառութիւնը յաւերժացրել են երևելի մեծագործութիւններով:

Եթէ Թիֆլիսի պէս մեծ քաղաքում ներսիսեան դպրոց ենք տեսնում ճամբար յիշում. էջմիածնում անտառ ենք քանդում, յճի շուրջն ենք զբօսնում, դարձեալ ում ենք յիշում ակամայ, եթէ ոչ այդ բոլորը արտադրող հանճարեղ ներսէսին:

Իսկապէս ընտրւած ամենասարժանաւորագոյն անձն իւր ժամանակում:

«Առանց նրան էլ այդ բոլորը կլինէր», գուցէ կըճգնեն ապացուցանել անհատների գերը հասարակական պրօգրէսում ժխտողները:

Սակայն փաստն ասում է, որ ներսէսից յետոյ, ամբողջ մի դարեշրջան դեռ չի կարողացել անել այն, ինչ արաւ նա, ստեղծեց միանգամից,

կամ մի Դեորգ Դ., որ ինչպիսի խելքով ու զոհարերութիւններով հիմնեց մեր միակ ձեւարանը, կանէր արդեօք այդպէս հասարակութիւնը ինքնաբերաբար:

Ահա ձեզ բիւրօկրատ իշխանաւորը. ինչ տեղ մեզ զբանից յետոյ, ամենքիս պաշտած, ժողովրդավար Խրիմեանը, մեծ մարդը. անարխիա, կատարեալ

անիշխանականութիւն: Նրան ընտրեց ժողովրդական պատրանքը:

Ընթերցողը թող չկարծի, թէ ես դէմ եմ եղում ռամկավարական սկզբունքներին. ես միայն կարեւոր եմ համարում շեշտել մեր ժամանակը, պայմանները, քաղաքական հանգամանքները, որոնք այդ սկզբունքների իրականացմանը քիչ հնարաւորութիւն են տալիս:

Այս հանգամանքը շեշտելու կարեւորութիւնը կայանում է նրանում, որ մեր ներկայումս երկսի բաժանւած մտածողները յանձին մամուլի որոշ օրդանների՝ շարունակում են, զանազան նկատումներից զբոլւած, օգտւել մեր հասարակութեան միամտութիւնից շահագործելով այդ սկզբունքը, նոքա մոլորեցնում են ու շփոթում մտքերը:

Ռուսահայերս ծանօթ լինելով առաւելապէս մեր, Թիֆլիսի մամուլին, գիտենք թէ Ռալիսի վիհով է պառակտւած նա ներկայումս:

VII.

Մեր ժամանակում այդ բաժանումը, որ խիստ կըքոտութեամբ, թշնամանքով ու ատելութեամբ, լրագրական էջերից իրար հասցէին եղած, ամենօրեայ անլուր հայհոյանքներով թշնամանքով է արտայայտւում—նկատւած է իբրեւ մի խիստ ցաւալի, վիրաւոր երևոյթ, ղեկավարող մտաւորականութեան անկման և ալլասեւման ապացոյց. մի բան, որ խոստովանում են թերթերը՝ մէկը միւսին վերադրելով յանցանքը:

Այս կոյր ատելութեան, բաժանման իրողութիւնը զգալի կերպով հարւածում է մեր ազգային յառաջդիմութիւնը. անձնական թշնամանքը, վրիժառութեամբ մէկը միւսին տապալելու տենչը խոշոր զոհարերու-

թիւներ է անում.—նսեմանում են սկզբունքները, մեռնում է զաղափարը. միջոցների մէջ խտրութիւն չեն դնում, մէկի ասածը միւսը ժխտում, իրաւացի թէ անիրաւ վարկաբեկիլ աշխատում՝ ստելով ու կեղծելով:

Բարքերի այսպիսի կատարեալ ապականութեամբ ապրող մեր մամուլի ղեկավարները, կեղծ հրապարակախօսութեամբ, կեղծ սկզբունքներով իրար դէմ ելած, անդադար աշխատում են մոլորեցնել մտքերը, և իրանց յետին, անձնական նպատակներին հասնելու համար շահագործում են հասարակութեան միամտութիւնը:

«Մենք յաղթենք», ասում է դոցանից իւրաքանչիւրը. իսկ հետեանքը ի՞նչ լինելու է թող լինի: Այսպէս են գոհացել և այսօրւայ առերևոյթ յաղթողները:

Նոյն այս տխուր դրութիւնը իշխում է և մեր հասարակութեան մէջ: Այժմ մեր ժամանակը, ողջ մեր կեանքն է այդպէս:

Սկսած ամենայետին, խուլ անկիւններից, դիւղերից, խարխուլ դպրոցներից, որտեղ կարելի է գտնել երկու պաշտօնակիցների, մինչև ամենախոշոր կենտրոնը, մինչև ամենաբարձր հաստատութիւնները՝ միևնոյն թշնամական (փոխադարձ) տրամադրութիւնն է իշխում:

Գիւղը թայփաների է բաժանւած՝ դպրոց են ուզում և դպրոց չեն ուզում: Զրի դպրոց էք տալիս, էլի չեն ուզում:

Գիւղը դպրոց ուզում է և ունի, բայց վարժուհի են ուզում և վարժուհի չեն ուզում, դպրոցի մէջը եկեղեցականութիւն (խալիֆայական դպրոց) են ուզում և ընդհակառակը, ևայն: Այս դեռ մենակ գիւղը և մենակ այդքանը հօ չի. ռըն ասես. թւելով կը վերջանայ...

Նոյն թայփանական բաժանումը տեսնում ենք մամուլի մէջ, միևնոյնը էջմիածնում՝ միաբանութեան մէջ: Ի՞նչ են ուզում: Տիրապետութիւն, պաշտօն,

փող... չէ՞ որ այդ բոլորը համեմաշխութեամբ, եղբայրութեամբ ու համագործակցութեամբ էլ կարելի է ձեռք բերել:

Եթէ որ համեմաշխութեամբ ու միութեամբ ներդաշնակութիւն կըմտնէր մեր ամբողջ հասարակական կեանքում, իւրաքանչիւրը կը լինէր իւր տեղում, իւր դերի ու դիրքի մէջ՝ իւր համապատասխան կոչման բարձրութեան վրայ—սպազորական խօսքը իւր անարատութեամբ ու մաքրութեամբ կըհնչէր այսօր, դըպրոցներն իրանց միատեսակ ծրագրերով ու կազմակերպութեամբ, եթէ պառակտւածները դործէին միաբանութեամբ միշտ յառաջադիմութեան, լաւի, օգտակարի, մաքուրի գիտակցութեամբ,—այն ժամանակ կանգնած կըլինէինք այն ճանապարհի վրայ, որ մեր նախնիք են զծել մեզ համար, որ այժմեան լուսաւորութիւնն ու քաղաքակրթութիւնն է ցոյց տալիս մեզ և որով միայն կարող էինք մօտենալ վայելելու 20-րդ դարու քաղաքակրթութեան պտուղները՝ սեփականելով այն: Նւ միայն այն ժամանակ իրաւացի կըլինէր մեզ այդ դարու զաւակներ կոչելը և այդպիսի ողջոյնի արժանացնելը:

Այն ժամանակ մենք կապրէինք ձգտելով դէպի իդէալը, փայլալեւոյթ միութիւնն ու ամբողջութիւնը, իրականացրած կ' լինէինք ամենամեծ սկզբունքը:

Մենք խօսում ենք և ասպցուցում սկզբունքներով, սակայն գործում ենք և կատարում հակառակը:

Ի՞նչ ենք տեսնում այդ բոլորի դիմաց. մեր բերօկրատ կաթողիկոսները հիմնեցին Ճեմարան, Ներսիսեան դպրոց. շինեցին լիճ, անտառ ևայն: Նոքա ստեղծել են, հիմնել այդ բոլորը և աւանդ են թողել մեզ:

Իւրաքանչիւր ազգ, երբ իւր փառաւոր ժամանակնե-

բում, զարգացման շրջանում է ապրում, սկսում է ստեղծագործել, արտադրել: Իսկ երբ լաւ ժամանակները տեղի են տալիս անկման ու քայքայման, այն ժամանակ ստեղծագործութիւնը կանգ է առնում և ապրում է անցեալը՝ հազիւ հազ և պահպանում է աւանդութիւնը: Մենք էլ այժմ բան չենք աւելացնում. մեր սեփականութիւնն էլ միայն նախնեաց աւանդն է: Դժբախտութիւնը նրանումն է, որ եղածն էլ, մեր ժառանգութիւնն էլ պահպանել չենք կարողանում, ո՞ւր մնաց աւելացնելը, վերաստեղծելն ու զարգացնելը: Նմանւելն էլ չի յաջողւում մեզ:

VIII

Տակաւին յիշողութեանս մէջ թարմ է, յանդուցեալ Իզմիլեանի յանդիմանական ճառը շեմարանի շնմքում բացւած, Գէորգեան տօնին, բացօդեայ հանդէսի ժամանակ:

Շատ անգամ բաղդ էի ունեցել լսելու նրա ճառերը: Գիտէի էլ, որ նա վրդովում էր իւր վրայ կրկնուող յարձակումների պատճառով. նախորդ ճառերում հրապարակով, մինչև այդ օրը և ոչ մի աւկնարկ չէր թոյլ տւել այդ մասին:

Սակայն այլ կերպ հանդէս եկաւ նա այս անգամ: Հազիւ երկու ամիս մահաւանից առաջ էր, երևում էր, լցւած էր համբերութեան բաժակը:

Միանգամից, յանապտառաստիցս, այնքան ազդու և հիմնաւոր կերպով «երիտասարդ գիտնական ուսուցչի» և տեսչի ճառերը քննադատելուց յետոյ, նա բացականչեց. «Գէորգ կաթողիկոսին զերեզմանէն կուգան ձայները, տակաւին 36 տարի է անցած և դեռ շատ քիչ բան է արւած»: Ապա անցնելով ներկայ պա-

րագաներին որքան ուժեղ հանդիմանեց նա հասարակութեանը, հոգևորականութեանը, որոնք ոչ մի աջակցութիւն ցոյց չտալով մի անգամից պահանջում են շատ բան, համարեա ամեն բան իրանից ու էջմիածնից:

Նա զգում էր, որ իւր տեսած էջմիածինը միանգամից չէր կարող անել շատ բան. նա տեսնում էր որ պակասում են ոյժերը: Սակայն նա չգիտէր երևի այն ոյժերի մասին, որոնք ընդունակ էին, ոչ քիչ բան անելու և որոնք հեռացւած էին նրանից, բացակայ էին:

Հանդուցեալի միամեայ կաթողիկոսութեան շրջանում իմացանք միայն որ նա զանազան «խելօք» մարդկանցից կազմում էր յանձնաժողովներ և ժողովրդական դպրոցների համար ծրագիր ու կանոնադրութիւն էր մշակել տալիս:

Ասում են, որ նա ցանկացել է և կարելու համարել այդ ուղղութեամբ մշակելով պատրաստել թեմական դպրոցների ու ճեմարանի ընհանուր ծրագրերը:

Դա բղխում է մեր դպրոցների արդի անկազմակերպ, անորոշ վիճակից, ամենաայժմէական կարիքներից:

IX

Չունեն մեր դպրոցները ընդհ. ծրագիր, ուղղութիւն:

Մենք ցաւում ենք և աղաղակ բարձրացնում, որ մեր թեմական դպրոցները չեն ճանաչւում կառավարութեան կողմից իբրև միջնակարգ դպրոցներ և չեն վայելում միջնակարգ դպրոցների արտօնութիւնները. չեն ընդունում թեմականաւարտներին ու ճեմարանաւարտներին համալսարաններում ու բարձրագոյն դպրոցներում, մինչդեռ մեր թեմականներն ու ճեմարանը

և Ներսիսեան դպրոցը մէկը միւսին չեն ճանաչում հաւասար իրաւունքներով: Ներսիսեան դպրոցի աշակերտը առանց քննութեան, չի ընդունուում ձեմարանի և թեմական դպրոցների համապատասխան դասարանը:

Վկայականը ձեռքին թեմական Ներսիսեանաւարանները չեն ընդունուում մեր ձեմարանի մասնագիտական բաժնում, մինչև որ չեն քննութիւն տալիս որոշ առարկաներից:

Այդպիսի մի հեղհեղուկ դրութեան պատճառը անկանոնութիւնը, ծրագրային անհամերաշխութիւնը և ընդհանուր կարգ ու կանոնի բացակայութիւնն է դպրոցների կեանքում. դրա համար կամայականութիւնն ու վարիչների ինքնագլխութիւնը անսահման է մեր դպրոցներում: Մօտենանք հէնց էջմիածնի քթի աակ իւր գոյութիւնը քաջ տուող, այսպէս կոչւած բարձրագոյն դպրոցին— ձեմարանին:

Ում յայտնի չէ, թէ ո՞ր աստիճանի խաղալիք դարձան կարգերն ու կանոնները 1905 թւականից սկսած, տարեց տարի իրար փոխարինող տեսուչների օրերում:

Մէկը պահպանում է գոյութիւն ունեցող, սահմանեալ կարգերը, միւսը զալիս է հիմնայատակ է անում, քանդում, շուռ է տալիս բոլորը, վերացնում է մինչև անգամ տօն ու կիրակի օրերը աշակերտներին եկեղեցի տանելու սովորութիւնը...

Նրա յաջորդը, մի տարի յետոյ վերանորոգում է նախկին կարգերի որոշ մասը, մտցնում նորերը և այդպէս շարունակաբար:

Այդ նոյնը, պիտի ասել և հեղհեղուկ ծրագրային խնդիրների մասին. առարկաները մտնում են, առարկաները չքանում ըստ հաճութեան, քէֆի համար: Հեռացւում են վարիչի անհամակիր, թէկուզ պատրաս-

տի ուսուցիչները, հրաւիրւում են նրա բարեկամները, երբեմն ապիկարները:

Նոյն այդ խախուտ վիճակը և միւս մեր միջնակարգ դպրոցներում: Ահա այս ասպարէզում, ուր «ամենայն ինչ խառն ի խուռն է, ոչ առաջինք են յայտնի և ոչ յետինք» համերաշխութիւն և կարգ պիտի մտցնի ասպաղայ կաթողիկոսը: Սակայն միայն այդքանը չէ:

Աւելացրէք և այն, որ նորի նորոյ, զանազան կտակներով և նպատակներով, մասնագիտական դպրոցներ են հիմնւում: Այդ դեռ հազիւ սաղմնային դրութեան մէջ է. այդ ուղղութեամբ էլ սպասելիքներ ունենք ասպաղայ կաթողիկոսից: Նա պիտի ընթացք տայ այդ դպրոցների կազմակերպութեան գործին:

Սակայն ամենից առաջ մեր միջնակարգ դպրոցների և ձեմարանի բարեկարգութեան խնդիրներն են հերթի դրւած:

Աւելացրէք և այն, որ ոչինչ չի աւանդւում մեր միջ. դպրոցներում հիմնական ու համապատասխան որոշ ծրագրի, ուղղութեան: ձեմարանի մասնագիտական բաժնում չէք գտնի ոչինչ այդ անւանը համապատասխանող: Մեր նոր սերունդը չ'դաստիարակելով որոշ ողով, կարգ ու կանոնի տակ մինչև դասնթացն աւարտելը, դուրս է զալիս անկորրեկտ անվայելուչ, մեծամիտ ու կռւարար, վիճող, ինչպէս խօսուեն թութակներ:

Ահա ձեզ ճշմարտութիւնը. տեսէք թէ ի՞նչ հիմնեցին ժողովրդից մի բան հարցնելու հնարաւորութիւն չունեցող մեր բիւրօկրատ կաթողիկոսները, ինչ անւաւորին նոցանից յետոյ ժողովրդավարները, իրանց շրջապատող գիտուն խորհրդականների միջոցով: Այս բոլորը այնքան յայտնի, բազմաթիւ անգամ կրկնւած է, որ արեգակի լոյսի պէս պարզ է թէ մեր հասարակութեան գիտակից մասին և թէ էջմիածին եկած պատ-

գամաւորներին. հասկացանք սոքա խնչի համար և ձր-
պիսի կաթուղիկոս պարտաւոր էին ընտրել...:

X.

Բոլոր այս գործերը ուղղակի թէ անուղղակի են-
թակայ են էջմիածնի հոգացողութեանը, նրա խնամքին
են կարօտ:

Որպէսզի այդ բոլոր հաստատութիւնները իրանց
կոչման բարձրութեան վրայ կանգնեն, որպէսզի գոթա
քաղաքակրթեն հայ հասարակութիւնը, որպէսզի գոնէ
չպակասի... զարգացումը կանգ չառնի, չքաքանայ... Հայ
դպրոցը սնւելով Եւրոպ. քաղաքակրթութեան նորանոր
նւաճումներէից, դրան պիտի շաղկապի հայկական մի-
ջավայրը, կեանքը, ամենալայն մտքով, ծնելու համար
քսաներորդ դարի հայ քաղաքակրթութիւն. այդ բոլորը
միայն և միայն այն ժամանակ կարող է մօտենալ
իշականութեանը, երբ հասարակութեան այն ոյժերը
որոնք առաջ են մղելու ընդհանուր, մեծ գործը, բացի ո-
նալ կերպով ղեկավարեն մեր միակ կենտրոնից:

Իսկ այդ կենդրոնը այնպիսի բարձրութեան վրայ
պիտի կանգնած լինի, պատկառանք ազդի, որին ախա-
մայ հեղինակութիւն ճանաչեն բոլորը. իսկ պատկա-
ռանքը, հեղինակութիւնն ու հմայքը կարող է ստեղծել
իսկական և ոչ ներկայ՝ անմիաբան միաբանութիւնը:
Միայն բոլոր միաբաններից բաձր կանգնած կաթողի-
կոսը, զիտուն ու կարող միաբանութեան աջակցու-
թեամբ, կարող է կառավարել թէ էջմիածինը և թէ
մեր բոլոր կրթական հաստատութիւնները:

Եւ խնչպէս պիտի իրականանայ այդ:

Մեր դպրոցական այլ և այլ հաստատութիւններ
փոխադարձ կապերով յարաբերութիւն ունենալը էջ-
միածնի հետ իրողութիւն է, մի ցանկալի անհրաժեշ-

տութիւն և թւում է թէ, աւելորդ է ջանք դործադրելը
այդպիսի մի ճշմարտութիւն ապացուցանու համար:

Այնուամենայնիւ կան տարբեր մտածողներ էլ,
որոնք թւով ու դիրքով մի իրական ոյժ են ներկայաց-
նում մեր հասարակութեան մէջ, և խիստ ֆրասակար
ազդեցութիւն անում, թուլացնում են միացման այդ
անհրաժեշտ կապը:

Նոքա ասում են՝ «դպրոցը դպրոցի համար, դըպ-
րոցը ժողովրդի համար» «խնչ հաշիւ ունի դպրոցը
եկեղեցու հետ, խնչ գործ ունի կրօնը դպրոցում» ևն.
այդ բոլորը թիւը և շփոթ հասկացողութիւններ են,
չարժէ աւելի կանգ առնել. յիշեցնենք որ նախ և առաջ
դա չի բղխում հէնց իրա, ժողովրդի հոգեբանութիւնից,
երկրորդ անթոյլադրելի ու անիրականալի է տիրող
իրաւակարգում. և երրորդ՝ որ առաջին կէտից է
հետեւում, իսկական սրբազործած սկզբունքը՝ եկեղե-
ցին ժողովրդի համար և ժողովուրդը եկեղեցու հա-
մար, վերջի վերջոյ աչքի առաջ ունեն հասարակա-
կան շահը, զգուտը. փաստապէս եկեղեցին ղեկավարում
է իսկ հասարակութիւնը ենթարկւում. սակայն մեր
դպրոցական կեանքը ցոյց է տալիս որ այդ երկու գոր-
ծօնները մշտական հաւասարաչափ փոխադեցութեան
մէջ են, որովհետեւ դոցանից իւրաքանչիւրի թուլու-
թիւնը, հիւանդոտ վիճակը տեսնում ենք, որ անմիջա-
պէս անդրադառնում է մեր դպրոցների կեանքում, նո-
ցա կազմակերպութեան և ներքին ոգու վրայ, առաջ
բերելով ընդհ. հոգեկան թուլութիւն և խառն անկարգ
մի վիճակ: Հասարակութիւն և եկեղեցի, դոքա պիտի
գործեն համեմատաբար: Մէկի դիրքը, օրինական ոյժը պի-
տի միանայ միւսի իրական ենթարկեալ ոյժին:

Այս բոլորից յետոյ որոշ չափով պարզ է թէ ո՞վ
է լինելու ապագայ կաթողիկոսը և խնչ է լինելու նրա

անելիքը: Այդ բոլորին եթէ կցենք և մեր միջնակարգ ու տարրական դպրոցների տնտեսական ապահովութեան խնդիրը, ամուր ու կազմակերպւած հիմքերի վրայ նոցա դնելու համար, վանքական կալւածների մշակման, վանքի ֆինանսների կանոնաւորման և այլ եկեղեցու ու նրան ենթակայ հաստատութիւնների բարեկարգութեան հոգսերը, և քաղաքական բարդ հանգամանքները՝ այն ժամանակ մենք կարող ենք ստել իրօք թէ ռըպլիսի արժանիքները կարող են գրաւական լինել, շանսեր համարել եպիսկոպոսներից մէկին հայրապետական դահին բաղմեցնելու համար:

Այս ամենը աչքի առաջ ունենալուց յետոյ, մնում է ստել թէ այսօր մեր եպիսկոպոսներից ճիշտ էր լինելու Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, համայն աղգի կամեցողութեան հետեանքը և այդ կամքն իրագործողը:

XI

Վերսիշեալ կարգի մտածողները որոնում են եպիսկոպոսների մէջ իրանց կուսակիցը, որ սակայն չեն գտնում:

Զարմանալի կերպով մտածում և տարօրինակ կերպով գործում են այդ մարդիկը: Նոց անից շատերը ժխտում են եկեղեցի, կաթողիկոս, թշնամի են ամբողջ հոգևորականութեան:

Նոցա մի անորոշ մասը չի բաժանում այդ մըտքերը: Սոքա խրատում են իրանց ծայրայեղ մտածող ընկերներին, ցոյց են տալիս, որ եթէ էջմիածնի կաթողիկոսը չլինի իրանց մարդը, իրանց տիրապետութիւնը կ'վտանգւի դպրոցներում, իրանց նպատակները չեն իրագործւի: Եւ չ'շերտաւորւած, լուռը աղաւտամիտների բանակը վերջին տարիները հայկական

կեանքը ղեկավարում էր, հարթելով իւր ներսում դուռնիք ունեցող մարքերի խորը հակասութիւնները և գրանից առաջացող տարաձայնութիւնները. նա յենեց ամբողջին ոյժերի վրայ և տալիս ու վրայ արեց մեր ամբողջ կեանքը: Այս խուժանային շարժումը, որին գոհ գնացին նախ և առաջ Ռուսահայոց կուտուրական կեանքը, կրթական հաստատութիւնները, և դոցա բարեգործութեան համար տառապած, դոցա վտանգի օրերում պաշտպանող հերոսները. նոյն այդ շարժումը յանկարծ բռնկեց Վոսփորի ափերում, երբ միանգամից տեղի ունեցաւ քաղաքական յեղաշրջումը, երբ յանկարծ լուծեցին կապանքները:

Սեղուած, ազատութեան յոյսը ընդմիշտ կորցրած ժողովուրդը՝ շփոթեց, յանկարծակիի եկաւ, երբ փշրեցին շղթաները, և իրան կորցրած, հարբածի ինքնամոռացութեամբ, ազատութիւնը իբր անիշխանական սանձարձակութիւն համարելով՝ հետեւեց իւր սանձարցակ առաջնորդներին և բարձրացաւ վրէժ լուծելու խոհմութեան, նրբամիտ դիւանագիտութեան և զիսցիպլինի դէմ:

Թող կորչի դիւանագիտութիւնը! հեռատեսութեան քարոզը... Եւ անարգեցին նրան, որ այդ բոլորի մարմնացումն էր, ու բարձրացրին Երեսօղէմի երկրորդ արտականին, նրան որ զուրկ էր այդ բոլորից և այդ բոլորին հակառակ՝ յանդուգն էր, անհեռատես, բաց արհամարհող բռնաւորին. արհամարհանք, որի հատուցումը եղաւ 300,000 անմեղների արիւնը:

Յիմար ամբոխ...

Տաճկաստանում և Կովկասում, դեռ այն ժամանակ, երբ վայրագօրէն քաշկուտում էր հանրածանօթ, այդ նշանաւոր եկեղեցականը, հնչեցին ձայներ՝ թէ «անարդար էք»: Սակայն այդ ձայները այն ժամանակ

խաղացան ամբոխի «ի խաչ հանէք զդսն» աղաղակներն մէջ:

Եւ տասներկուամեայ Երուսաղէմի բ-բդ աքսորականը բարձրացաւ Լուսաւորչի աթոռը: Ինչպէս ա-ին աքսորական խրիմեանից, այնպէս էլ բ-ից՝ Իզմիրլեանից հիասթափուեց նոցա պատրիարքութեան ենթակայ ուս-սահայ ժողովուրդը: Այս անգամ և վերջին անգամ նա զգաց, որ իւր կարիքները ըմբռնելու և հոգալու ըն-դունակ չեն Սուրբանի կոպիտ՝ անզօր մրցակիցները. նա գնահատեց այդ մրցութեան արժէքը, իմացաւ նրա դժբախտ հետեանքները:

Տաճկահայոց թշուառութեանը կարեկից, նրա դժ-բաղդութիւնների ժամանակ նրա ցաւերով տանջող ուսահայ ժողովուրդը, Իզմիրլեանից յետոյ պահանջեց և փոխադարձ վերաբերմունք սպասեց թիւրքահայերից:

Իզմիրլեանի մահանից յետոյ սառը, առողջ մըտ-քի պահանջը այս էր. ուսահայ հոգեւորականներից ամենաարժանաւորին ընտրել ուսահայոց պատրիարք-ինչ զնա, որ նա պիտի և Ամենայն Հայոց Կաթողի-կոս համարւի. Տաճկաստանից էլ սէսեցին ձայնակցել համաձայնութեամբ: Որքան էլ որ տրամադրւած էին ընդունելու սկզբում, որ հեշինակութիւնները չկան այլևս և այդ հանգամանքը զժբաղդութիւն չհամարե-լով՝ ասում էին «ընտրելու ենք ոչ թէ արածի համար, վարձատրութեան նման, այլ անելիքի համար»: Սա-կայն այդ թերի սկզբունքը չկարողացաւ գերիշխող դառնալ, որովհետեւ «անելիքի համար կարելի էր երաշ-խաւորել, միայն արածներն աչքի առաջ ունենալով»:

Եւ երբ կրկին իբրեւ հեղինակաւոր անձն, մի կող-մից կամայ թէ ակամայ, ընտրելի հրատարակեցին Նզիրէ արք. Դուրեանին, այն ժամանակ նրա ուսուց-չից հիասթափուած, նրա նսեմացած վարչականութեան

և պատրաստականութեան դիմաց բարձրացրին հանրա-ծանօթ ամենահզօր, անհատական կարողութիւններով և ընդունակութիւններով ամենաբարձր Մաղաքիա ար-քեպիսկոպոս Օրմանեանին:

Եւ մեծացաւ Օրմանեանը Ռուսաստանում, և ծա-ւալեց ժամանակակից Օրմանեանական շարժումը: Ամենամեծ մարդիկ ունին ամենաշատ թշնամիներ-իրաւ է: Եւ Օրմանեան արքեպիսկոպոսի ոյժը, նրա գիտական պատրաստականութիւնը (աւարտել է 3 ֆա-կուլտէտ), նրա դիւանագիտական հմտութիւնը և այլ ձիրքերը չեն ուրանում նրա այն հակառակորդները, որոնք հարկադրւած են զգում իրանց պատասխանելու Օրմանեանականներին: Նոքա ոչ մի լուրջ պատճառա-բանութեամբ չկարողանալով մերժել Օրմանեանին, բերում են նրա դէմ այնպիսի առարկութիւններ, որոնք ամբողջային տրամաբանութեան արդիւնք են, ամբո-խային թշնամական տրամադրութեան հետեանք:

Նոքա ասում են.

— Օրմանեանը կաթողիկոսութիւն կ'մտցնի մեր մէջ, որովհետեւ նա կաթողիկ ծնողների զաւակ է, կաթողիկ դպրոցում կրթւած:— Օրմանեանը Համիդի մտերիմը, նրա զործակիցը, հայկաւական ջարդեր կազմակեր-պողն է:

— Օրմանեանը ժողովրդից ատւած է, նա չկարո-ղացաւ պատրիարք դառնալ, չի կարող ուրեմն և կա-թողիկոս ընտրւել:

Այս և սրանց նման մեղադրանքներ, որոնք ան-միտ են և հակասում են ճշմարտութեանը: Ռուսահայ թերթերի մեծ մասը ցոյց տւին այդ մեղադրանքների արժէքը: Նա ապացոյց բերեց նախկին պատրիարքի տասներկուամեայ գործունէութիւնը, բոլոր արժանիք-ներով, ըստ որում նա ժամանակին նախկին պատ-

բիւրքները բիրտ դիւանադիտական յարաբերութիւններէից տուժած և խրատուած ազգի կողմից նախապէս գնահատուելով՝ իրան վայել պատրիարքական պաշտօնն ստանձնեց:

XII

Պատմութեան մէջ, յայտնի է, որ միքանի անգամ է Պօլսական ամբօխը խուժել պատրիարքարան: Այդ շատախօս, դիւրագրգիռ ժողովուրդը ընդունակ է անպէտք մարդկանց բառերի տարափով մինչև երկինք բարձրացնել, սոսի որ է և յաճախ՝ մեծ ու պիտանի մարդկանց անյատակ անդունդը գլորել:

Օրմանեանին այլևս պատրիարք չնտրեցին. դուրեանականները եզրակացնում էին, որ կաթողիկոսացման իրաւունքը զրանով կորցնում է Օրմանեանը: Սակայն այդ փաստաբանները հակասութեան մէջ ընկան, քանի որ նոցա կլինեան էլ այլևս չ'նտրեց պատրիարք, մինչդեռ իրանք շարունակեցին պնդել նորա անպայման կաթողիկոսացումը: Պօլսի հոսհոսները երբէք չեն կարող համայն հայութեան, նոյնիսկ տաճկաց հայերի հոգեկան կարողութեան մասշտաբ համարելի:

Օրմանեանի դէմ լուրջ առարկութիւնը այն էր, որ բոլոր արժանիքներով հանդերձ, նա ատուում էր ժողովրդից, որով իրան, նա կորցրեց իւր կաթողիկոսացման թէ՛ իրաւունքը և թէ՛ հնարաւորութիւնը, նախորդ ընտրութեան ժամանակ. այդ ատելութեան թոյնով Պօլիսը վարակեց հայութիւնը: Պօլսի խուժանը, որ իւր պատմական սովորութեան համաձայն, յարձակեց Օրմանեանի վրայ, և խուժանապետները, որոնք մայրաքաղաքի հայութեան այդ արատը դուրս եկան պաշտպանելու, — հռչակեցին սրբ. Օրմանեանին ազգի

դաւաճան, մատնիչ, կաշառակեր, ազգային փողեր իւրացնող... Այս ծանր յանցանքների մէջ մեղադրելով նրան դատի ենթարկեցին, և մթութեան մէջ, ժողովրդի աչքերից ծածկեցին իսկական Օրմանեանին:

Երկու ձիւ տարիներ ամբաստանեալ պատրիարքը մնաց դատի տակ և հազիւ հազ, երեւի ազդած ուստահայ ժողովրդի բողոքներից, Եղգլաւ Սզգային ժողովին, մի փոքր ընթանցք տւին նրա գործին: Եւ Օրմանեանը իրա անձնական թշնամի դատաւորներին անգամ հարկադրեց ընդունելու, որ մեղադրականակալը ամբողջովին կեղծ է, որ նա ոչ միայն ազգային գումարներ չի իւրացրել, այլ ընդհակառակը պատրիարքարանը 700 ոսկի նրան պարտք է մնացել և այլն:

Այս և սրանից առաջ նրա նշանաւոր հայ եկեղեցու պատմութեան դիտական աշխատութեամբ հանդէս գալը, միանգամայն մաքրեց ու բարձրացրեց դիտակից դասակարգի նշանաւոր մասի և ժողովրդական մասնանրի առաջ սրբ. Օրմանեանին: Եւ ատուող ու ոտնահարւող մարդը սկսեց սիրւել մեծաւել միեւնոյն ատողներից: Լսւեց ճշմարտութեան ձայնը բարձր, ուժեղ և արդարութիւնը նորից յաղթանակեց:

Մտքերի բէակցիւան ուղեցին բացաւրել քաղաքական հանգամանքներով, նոր և անսպասելի շարժումը՝ համարեցին կղերական, յետադիմական. դատապարտեցին Թիֆլիսի վաճառականութեանը և այլն:

Եւ տիրապետող ու ձայներ խլացնող հակաօրմանեանական հոսանքը թուլացաւ. նոսրացան նրա շարքերը, նա զգաց իրան թոյլ և սկար: Թոյլ թէ թւական ոյժով և թէ բարոյական արժէքով — սկզբունքային խառնաշփոթութեամբ, անդաւանանք, անսկզբունք՝ կոյր կատաղութեամբ նոքա գոչում են՝ — չենք ուզում լսել այդ սնունը. նա ատելի է...

Սակայն այս բանակի խոշոր մասը, և նոցա ջոջերը լաւ ճանաչում են ս. Օրմանեանին, և դիրք ու անձնական շահեր աչքի առաջ ունենալով շոյում են խուժանին: Այսպէս թէ այնպէս հրապարակի վրայ է և հակաօրմանեանական բանակը, որի գոյութիւնը «արջը օրհասականը»-ն է յիշեցնում: Եթէ համեմատենք իրար հետ այդ երկու պայքարող կողմերը, կընկատենք մի բան. ամբողջ շարժման, ընդհարման պատճառը Օրմանեանի անձնաւորութիւնն է. թէ նրան քսրձրացնելու և թէ միեւնոյն վիճակում պահելով խորտակելու հակադիր մրցումը սրել է և առիթը ներկայ կաթողիկոսական ընտրութիւնն է. իսկ այդ բոլորը հետեանք է հասարակական ինքնադիտակցութեան արթնանալուն:

Մի ակնարկ էլ մամուլի վրայ ձգելուց յետոյ, կ'ըարձրացնենք վարագոյրը, որ ծածկում է մեծամասնական հակաօրմանեանական բանակը:

Բ. գլուխ

Մամուլը և ներկայ կաթող. ընտր. խնդիրը

(Համառօտ ակնարկ)

I

Մեր կաթողիկոսացուն, դեռ տեղակալի պաշտօնում խաղալիք է դառել մի քանի վարդապետների ձեռքին. ուստի վերջինների ջանքերով ու խարդաւանքով էլ յաջողեց նրա ընտրութիւնը:

«Հորիզոնը», որ ճգնեց՝ Օրմանեանին տապալող մեծամասնութեան իսկական արտայայտիչը հանդիսանալ, այս հանգամանքը գողտրիկ կերպով առաջ է բերում, սեփական թղթակցի գրչով հրապարակում է իւր փառաբանած մեծամասնութեան կեղծ միութեան մեղադրական ակտը № 279-ում գրելով «Գէորգ արք. Սուրենեանինը տւաւ 58 սպիտակ և 30 սև»:

«Երկրորդ քւէստիօնը, անսպասելի կերպով առաջ բերաւ երկու ճնշող փաստեր: Առաջինն այն էր, որ էջմիածնի միաբանութեան ընտրող, քւէ տուող անդամներն անգամ, սև քւէ տւին եղիշէ արք. Դուրեանին: Դա անսպասելի էր մանաւանդ այն պատճառով, որ եւրէկ երեկոյ այդ իսկ հայր սուրբ և սրբազանները ամենից աւելի էին պնդում, թէ իրենց առաջին թեկնածուն Դուրեանն է լինելու»:

Այսպիսով «Հորիզոնը» անգամ կաթող. ընտրութեան հարցում երեւան է հանում մեծամասնական «հայր սուրբ, սրբազանների» յետին, անձնական հաշիւներով տար-

ւած լինելու ամենաճշող փաստը. այնուհետեւ այդ թերթը այլ ևս չուզեց մերկացնել իսկական «Հորիզոնական» մեծամասնականներին:

Հէնց ինքը, թղթակիցը այդ տեղ շտապում է մեղմել իւր մեղադրանքը, և մխիթարւում է շարունակելով—«Եւ յիբաւի, Դուրեանը ստացաւ Սուրէնեանից միայն մէկ քէպակաս (ընդգծ. հեղինակինն է) և այն՝ միմիայն էջմիածնի միաբանների ո՛չ այնքան շիտակ (ընդգծումը մերն է) վարմունքի համար»:

Ոչ այնքան շիտակ են վարւել, որովհետեւ չի ընտրւել Դուրեանը, ընտրւել է Սուրէնեանը: Սակայն մենք տեսանք «Հոր»-ի աւելի առաջւայ ԱՅ ԱՅ ում այդ միանգամայն շիտակ միաբաններին: Այն ժամանակ դոքա քաջեր էին, որովհետեւ գաղտնի քէպակութեամբ միաձայն մերժեցին Օրմանեանին. էլ ի՞նչ կասկած միաձայլ մեծամասնութեան, համոզմունքով առաջ եկած միութեան մասին¹⁾:

Նոյն փորձական քէպակութիւնը ունեցաւ Դուրեանի միաձայնութեամբ ընտրւելու, նոցա համար ամենափառաւոր հետեանքը: Փաստը եկաւ յեղաշրջեց. սակայն «Հորիզոնը» շարունակեց միևնոյնը:

2^{րդ} որ այդ ոչ շիտակ մարդկանց վրայ յիշուելով «Հորիզոնը» մոռացաւ դոցա կեղծիքով և զօռով ընտրած Սուրէնեանին, ամենեւին չ'յիշեց վերջինիս և չըդատապարտեց:

Սակայն գողութեամբ կատարւած այդ գործի մէջ, ծանր կասկածներ ընկան և «Հորիզոնի» վրայ և երևի

¹⁾ Մինչ դեռ յայտնի է, որ այդ ժողովից, բացի 32 ձայնով Օրմանեանականներից, բացակայ էին 30 առերես մեծամասնականներ էլ, որոնք եթէ ժողովում լինէին թերեւս գաղտնի քէպակութիւնը այլ հետեանք ունենար:

այդ բոլորն ուղիղ էր, քանի որ այդ թերթը այնպէս պապանձեց, որ միանգամ էլ չ'յիշեց այդ յանցանքի մէջ թաթախւած քառանուն ցանկի, նրա համար դ-րդ անդամին, (իմա Սուրէնեանին):

Սակայն Բագրատ, Մատթէոս վարդապետների և Մուրադբեգեան եպիսկոպոսի (անշուշտ «Հոր»-ի թղթակցի «հայր-սուրբ և սրբազաններ» խօսքը հէնց սրբանց է վերաբերում), նման բարեկամների մտերմութիւնը էժան չ'նստեց Հորիզոնին, վերջինս կորցրեց իւր իսկական ընտրելիներին, որոնց կողմն էր մեծամասնական բանակի ձայների ճշող մեծամասնութիւնը, այդ մենք կապացուցենք յետագայ գլուխներում:

Փաստը այն է որ Հորիզոնը միացել, ընկերացել էր գող մարդկանց հետ. իսկ սոքա այդ նշանաւոր օրերում յայտնի ժողովրդական առածի պէս զգալ տւին «Հորիզոնին» «գողը գողից գողացաւ»-ը: Այնուամենայնիւ Հորիզոնը գոհ է, չէ՞ որ մեր բան էլ նա յաջողեց գողանալ: Բայց գոհութիւն արտայայտելու պատճառն այլ է:

Ի՞նչպէս գոհ չ'մնալ, չէ՞ որ գաղտնի պիտի պահել քողի տակ ներքին շատ մութը հաշիւներ. ի՞նչու առել թէ իրանց ուղածը չ'ընտրւեց, չէ՞ որ այդ կ'վիրաւորէ Սուրէնեանին, իսկ այսուհետեւ էլ նոքա ևս օգտւելու յոյսեր ունեն. նոցա համար էլ կարող է ձեռնտու լինել Սուրէնեանը, նոցա մարդկանց կամքն էլ կ'կատարի... պաշտօն կ'ստանան...

Ընտրութիւնը բաւարար համարելով, կատարւած փաստի հետ հաշտւելով (№ 277) «Հորիզոնը» մխիթարւում է նրանով, որ իւր թեկնածուներից առաջինը միայն մի ձայն է պակաս ստացել, իսկ երկրորդին երրորդ տեղն է յատկացւել, մի աստիճան տարբերութիւն: Երևի միևնոյն Ա-ում տալած թղթակ-

ցութիւնից ազդելով «Հոր.»-ը № 279 առաջնորդողում գրում է «... մեղաւորները մասամբ թիւրքահայ ժողովուրդն էր: Ինչո՞ւ բոլոր թեմերը պատգամաւորներ չընտրեցին իրանց միջից և չուղարկեցին անձամբ քուէարկութիւն կատարելու» (25-րդ այդ դէպքում անպայման Դուրեանը կընտրուէր և ոչ Սուրէնեանը):

Իւր նեւերն ուղղելով Օրմանեանականների հասցէին, որոնց մեծ մասը նոյնպէս Տաճկահայ թեմերն են ընտրել, շարունակութեան մէջ թերթը հասկացնում է լուեիայն, որ «բաւարար ընտրութեան» (№ 277) հետեւանքից ինքը գոհ չէ. «Հորիզոնը» շարունակում է. «Այս հանգամանքը մենք առաջ ենք բերում ամենեւին ոչ այն նպատակով, որ յանդիմանած լինենք թիւրքահայ ժողովուրդը: Ո՛չ: Մենք շատ լաւ գիտենք որ անշնորհք գլուխը միայն անշնորհքութիւն կարող է մշտցնել հասարակական կարգերի մէջ: Մանկունի եպիսկոպոսը... խրախուսեց... որ ժողովուրդը փող չ'ծախսելու համար, Ռուսաստանից ընտրէ իր պատգամաւորներին»:

«Հորիզոն»ը այստեղ կեղծում է. յայտնի է, որ Մանկունին ոչ թէ փող չծախսելու համար է առաջարկել ռուսահայերից պատգամաւորներ ընտրելու, այլ բացառապէս Սուրէնեանի ընտրութիւնը յաջողեցնելու համար, նա ցուցադրել է միայն այն մարդկանց, որոնց ցուցակը, Մատթէոս-Բագրատ-Մուրադբէգեան երրորդութեան չափ ու ձևով կազմելուց յետոյ, յանձնարարել է նորան տեղակալի կողմից: Եւ այդ բանը, ինչպէս պնդում են էջմիածնում, պօստատնից և ուրիշ աղբիւրներից քաղած տեղեկութիւնների հիման վրայ, էժան չի նստել տեղակալ Սուրէնեանի վրայ. նրա գլխից դուրս եկած կաշառքները ոմանք 20,000 և ոմանք 60,000 ռ. են համարում:

«Հորիզոնը» դատաւիտում է Մանկունուն, փրփրելով Օրմանեանականների դէմ, մինչ դեռ յայտնի է, որ վերջիններից և ոչ մէկին չի ընտրել տեղի Մանկունին:

Մանկունու յանցանքը աւելի շուտ պարտաւոր էր քաւել և արդէն քաւեց իսկ Հորիզոն թերթը, որովհետեւ Մանկունու միջոցով նշանակած խարդախները Հորիզոնական-մեծամասնական բանակի շարքերն էին ստւարացրել: Ի՞նչ կապ Մանկունու և Օրմանեանականների մէջ: 25-րդ Սուրէնեանը Հորիզոնի թեկնածուն էր, իսկ կաշառած Մանկունին, նրա ընտրութեան համար աշխատող և անուղղակի կերպով Հորիզոնի հակառակորդ Օրմանեանական բանակի դէմ կրուող է դուրս եկել:

Ի՞նչով բացաղբել Հորիզոնի այդ հակասութիւններից յերկուրած առաջնորդողը, որով նա իւր երեկւայ բարեկամներին դնում է ամենօրեայ թշնամիների կողքին և երկսին էլ պարսաւում միաժամանակ, միացրած:

Սրանից երևում է, որ համոզմունքներ մշակող այդ թերթն անգամ և նորա հոգով համակւած պատգամաւորները ուղեցել են կեղծել, խարելով կողմնակից ձևանալ և դեռ ձևանում էլ են իրանց թշնամի մարդկանց:

II

Մինչև այժմ միւս թերթերն էլ, անվերջ տպաւորութիւններով խօսում են անարգարութիւնների, բռնադատումների մասին, որ մեծամասնական պատգամաւորութիւնը գործել է փոքրամասնութեան դէմ: Սակայն այն, ինչ կատարեց փոքրամասն մեծամասնականներից, մեծամասնութեան դէմ՝ միայն հարկանցիօրէն, մուծ ակնարկներով յիշելով, քննութեան չա-

ան, հասարակութեան առաջ բաց չարին թերթերը:

Որքան հետեւեցինք մեր մամուլին, բացի «Հորի-
զոնից», ոչ մէկը թերթերից և ոչ հայ ժողովուրդը գոհ
չմնացին, բաւարար չհամարեցին ընտրութեան հետե-
ւանքները: «Հորիզոն» էլ գոհ չէ. նա էլ է ճանաչում
տեղակալ Սուրէնեանին. բայց ամենից լաւ իմանալով
այդպիսի ընտրութեան հետեւանքների գաղտնիքը, թըղ-
թակցի նկարագրածի պէս, դաւաճանութեան հեղինակ-
ներին անձամբ լաւ ճանաչելով, այնուամենայնիւ ստի-
պած է, բաւարար համարել զժգոհ չերևալ:

Մեզ յայտնի մի քանի յիշեալ վանականները դա-
ւադրութիւններով յաջողեցրին Սուրէնեանի ընտրու-
թիւնը:

Սոյն աշխատութեամբ, խղճի մտօք, ամեն անձ-
նական նկատումներից հեռու, հրապարակ ենք հանե-
լու ճշմարտութիւնը և արդ հասարակութիւնը թող
տեսնի, թէ ինչպիսի որդեր են սողում նրա սրտում,
նրա սրբավայրի էջմիածնի կամարների տակ. և ի՞նչ
ամօթալի դեր է կատարում մամուլը, եթէ կեղծելով
թաղցնում է հասարակութիւնից բուն իրողութիւննե-
րը, մինչև օրս հրապարակ չի հանում ինտրիգայի տըխ-
րահոչակ հեղինակներին:

Կատարւած փաստը ծանրացել է հասարակութեան
խղճի վրայ, որովհետև նա է համարում այս գործի
տէրը պատասխանատուն: Նա պիտի դատի իւր իրա-
ւունքները բռնաբարողներին:

Գ. Գ. Լ. Ս. Խ.

Դնտրիգան—երկու վարդապետ և մի եպիսկոպոս

I.

Ընտրական պայքարում պարզեց, որ հայ ժո-
ղովրդի ճնշող մեծամասնութիւնը կողմնակից դուրս
եկաւ Օրմանեան սրբազանին: Նորան կողմնակից դուրս
եկան և մեր ամենապատրաստի, լուրջ հոգևորականները:

Սակայն առաջին և ճնշող փաստն այն է, որ
փոքրամասն հակաօրմանեանականները շահեցին ամե-
նաշատ ձայները ընտրութեան ժամանակ, դարձան
մեծամասնութիւն:

Այս դրութիւնը ստեղծեց, ինչպէս յիշեցի, Սու-
րէնեանի և Մանկունու դործադրած խարդախ միջոց-
ներով:

Ապօրինի վարեց և աղգային ժողովը ստանանա-
փակումներ անելով և հրահանգներ արձակելով ընդդէմ
Օրմանեանի. նոյն Պօլսի ոչ օրինական թւով գումար-
ւած տխրահոչակ համագումար ժողովն էլ հերձաժով
սպառնաց ուսանայիքին, Օրմանեանի թեկնածութիւնը
անցկացնելու դէպքում և դրանով վերաւորեց իւր աղ-
գակիցների արժանապատուութիւնը:

Էջմիածնի հակաօրմանեանական անդամներից
կաղմւած Սինօղն էլ միջամտեց ընտրութեան դործում
յաճախ, վաւերացնելով սինօղականներին ձեռնառու
մարդկանց ապօրինի ընտրութիւնները և ընդհակառակը
բեկանելով օրմանեանական պատգամաւորների նոյն-
իսկ օրինական ընտրութիւնները:

Այս բոլորը մեր, Օրմանեանի թեկնածութիւնը պաշտպանող մամուլի օրգաններում ընդարձակ էջեր գրաւեց:

Պակաս չնկարագրեց և մեծամասնական ու փոքրամասնական պատգամաւորների մէջ առաջ եկած տարածայնութիւնները: Ներկայ ընտրութիւնը, բոլոր նախորդներից միահամուռ մասնակցութիւն առաջ բերելով հասարակական ընդարձակ խաւերի մէջ պիտի աւելի լուրջ լինէր, ամենախելացի և ամենայաջող հետեանքն ունենար:

Սակայն այստեղ խօսում է մի բարդ և ամենաճշդ փաստ, որ մեծամասնական-հակաօրմանեանական բանակը Սամսոն Յարութիւնեանների, Տ. Յովհաննիսեանների և այլ պարագլուխների կողմից թշնամի յայտարարւած օրմանեանականներին ճշելուց յետոյ, չկարողացաւ յաջողեցնել իւր ցանկացածի ընտրութիւնը:

Եւ մեծամասնական հիասթափւածներից շատերը խոստովանեցին, որ գերադասելի էր նոցա համար իսկ Օրմանեանը քան «փտութեան օջախից դուրս եկած ամենամաշւած փտութիւնը»...

II.

Ի՞նչ տեսակէտով առաջնորդեց պատգամաւորական ժողովը:

Նա հասկացաւ, որ կաթողիկոսը, թէ իբրեւ բիւրօկրատ իշխանաւոր և թէ որպէս սահմանափակ իրաւունքներով—ընտրեալ կամ նշանակովի խորհրդականներով կառավարող՝ թէ՛ դիտութիւն և թէ՛ խելք պիտի ունենայ: Ներկայ քաղաքական պայմաններում մեր թէ՛ սահմանադրական հակումներ ունեցող և թէ՛ բիւրօկրատական ոգու տէր կաթողիկոսները դատապարտ-

ւած են միանձնեայ իշխանութեամբ վարելու իրանց գործերը:

Այս այսպէս լինելուց յետոյ այլեւ միտք ունէ՞ր որոշ թեկնածուներէ, իբրեւ հակաժողովրդավար մարդկանց չգիտեմ ճիշդն ուղիղ, արհամարհելը, անտես առնելով նոցա գերազանց արժանիքները:

Միանգամայն սխալ և թիւր հասկացողութիւն, որ մեկեւել էր ուղեղներում, և որին զո՞հ գնաց շատ բան այս պատմական օրերում:

Ոմանք այս սխալ հայեացքով էին առաջնորդւում, ոմանք էլ այդ տեսակէտը դիտաւորեալ կերպով շահագործելով՝ խաբեցին միամիտներին և զո՞հ դարձրին շատերին մի անսիրտ խարդաւանանքի:

Ընտրեց Սուրէնեանը հետեւելով կուլիսների յետեւում թաղնւած սեազգիստների ցուցումներին, նախապատրաստելով իւր անփառունակ վեհափառութիւնը: Նա չի վաշխում ազատ քէներով արտայայտւած համաժողովրդական վստահութիւնը: Հոգով և զգացմունքներով յետադէմ, կղերական այդ մարդը օգուեց ազատամիտների բարեհաճ վերաբերմունքից և շահեց նոցա երրորդական թեկնածու համարելու անպատուութիւնը միայն...

III.

Իզմիրլեանի մահանից անմիջապէս յետոյ մըտքերը, առաւելապէս էջմիածնում, զբաղւած էին, ներկայ կաթողիկոսի ընտրութեան խնդրով: Տեսնենք այդ ժամանակ ի՞նչ էր կատարւում այնտեղ օրը ցերեկով, աչքերնիս առաջ: Մենք տեսնում էինք սերտ բարեկամական, ընկերական յարաբերութիւնների մէջ Մատթէոս և Բաղդատ վարդապետներին, որոնք նոր բարեկամացել են երեանի փոխ-թեմակալի հետ, դոցա զոր-

ծակցում է ոմն Արէլ արեղայ. երևում է անհամերաշխ չէ և Բարզէն վարդապետը... Այդ միութիւնը կազմւել է և դեռ այսօր էլ գոյութիւն ունի: Եւ միացման կապը ընկերական սէրը, իրար նկատմամբ տաժած համակրանքը չէ: Ընդհակառակը. դոքա ներքուստ իրար սոսկալի կերպով ատող նախանձող մարդիկ են, ինչպէս վկայում են Էջմիածնում չեզօք անձնաւորութիւններ:

Միայն անձնական յետիւտութիւնները, որ բոլորի մօտ միևնոյնը չեն, այնուամենայնիւ միացրել են դոցա կեղծ ընկերական կապերով: Յիշեցինք 4-5 ա՛ււմներ. սակայն կան ուրիշներն էլ, որոնց մասին խօսում են ոմանք. մասամբ ակնաբերում է և մամուլում:

Այդպիսիներից է նախ և առաջ կասկածելի վարքի տէր Յուսիկ արքեպ., որը Մինօգի անդամ է, «Արարատ»-ի մինչայժմեան անկարող խմբագիրը, ապագայ տեղակալը:

Ակնաբերում են երբեմն և Մեսրոպ եպ. ին, սակայն մոռանում են, որ դաւադրութիւնը հէնց Մեսրոպի դէմ էր, հէնց նրան էլ տապալելու ծրագիր էր մըշակւած. ճիշտ է նրա գլխի տակը փափուկ բարձր էին դնում իրա չնաշխարհիկ բարեկամները, և եթէ Մեսրոպ եպիս. միամտութեամբ խարւել է ու մասնակցել խմբակի գործունէութեանը, անպայման թիւրիմացութեան մէջ է ընկել նա: Ընտրութեան օրերում Բաղրատ, Մատթէոս և այլք ուղեցել են նոյնիսկ քառանուն ցանկի մէջ չ'մտցնել Մեսրոպ եպ. (ի բաց առեալ Բարզէն վ.):

Սակայն երկրորդական, համակերպւող կամ անւանապէս մասնակցող շատ Սուրենեանական գաղտնի միութեան անդամները, ենթարկւողի դերում, միայն հետևել են իսկական ինտրիգան ծրագրողներին, և իս-

կական հեղինակներին. մենք շուտով կ'տեսնենք դոցա: Մուրադէգեանը անցած տարի մի շեմաբանաւարտի պաշտօն տւեց թեմական դպրոցում (վերակացութիւն), որը դեռ Բէրբէրեանի օրով ճանաչւում էր տեղակալի արքանեակ, որ և ոչ պակաս չափով խռովութիւնների պատճառ դառաւ, Բէրբէրեանի վրայ դատաւոր կարգի տալով Մատթէոս վարդապետին:

Մուրադէգեանի և տեղակալի բարեկամը սարկ. դառաւ այս տարի. սկսեցին փայփայելով առաջ քաշել սրան. անյապաղ վարդապետացնում և կարգում են Գէորգեան ճեմարանի բարձր դասարանների (V. և VI.) ուսուցիչ Հայոց պատմութեան, մի առարկայ որ խլում են մասնագէտ դասատուի ձեռքերից և յանձնում նորեկ արեղային: Դեռ այդքանը չէ. նա արդէն անդամ է տալարանական վարչութեան, դանձապահ սուլարանի և այլն, ի վերջոյ Մանկունուն հասած ցուցակից նշանակւած պատգամաւոր... Հաւատարիմ ծառայութիւնը վարձատրում են ընտրութիւնից յետոյ, վերոյիշեալ պաշտօնների վրայ աւելացնելով մի այլ՝ կարգելով նորան խմբագիր «Արարատ»ի Յուսիկ արք. փոխարէն: Փողեր իւրացնող խմբագրին փոխարինում են հաւեր գողացող արեղայով:

IV

Ամբողջ խարդաւանքը հեղինակիլ ու ծրագրել են երկու վարդապետ և մի եպիսկոպոս: Ինչ զորդիչներ առաջ ընդին կազմակերպեցին այս միութիւնը, որը մինչև այսօր շատերի համար դեռ գաղտնիք է:

Այդպիսի մի երևոյթ լաւ հասկանալու համար, պիտի ճանաչել Էջմիածնի արգի միաբաններին, իմանալ թէ նոցանից իւրաքանչիւրը ինչ մտածումներով ու դիտաւորութիւններով, ինչպիսի մօրթու մէջ է ա-

պրում, ինչ տիպ է: Իմ նպատակս է ժամանակի պատմական երևոյթը, որ իւր ամենատիպիկ արտայայտութիւնը գտաւ այս նշանաւոր օրերում, ճշգրիտ, լուստրանւած հրապարակ հանել: Աշխատենք վերլուծել, նախ դործի հեղինակներին, երեք միաբաններից իւրաքանչիւրին: Մենք ստիպւած ենք սահմանափակել:

N

Դոցանից Խորէն եպիս. միայնգամայն էժան գնով, խիստ արագութեամբ ժողովրդականութիւն ձեռք բերեց: Ինչպէս յայտնի է այդ, ժողովրդականութեան համբաւը նրա անունն էլ լսելի դարձրեց, իբրեւ կաթողիկոսական, նոյնիսկ առաջին ընտրելի:

Խորէն եպիսկոպոսը չնայած որ համեստ կրթութեան և չափաւոր զարգացման տէր մի մարդ է, դեռ եւ երիտասարդ և ոչ այնքան հասունացած, սակայն չպէտք է ուրանալ, որ հմայելու և գրաւելու բաւակաւնին մեծ ճարպիկութիւն ունի: Յաճախ ժողովրդական սկզբունքներ թողնելով՝ նա հաճելի տպաւորութիւն է թողնում հայ ասպետների վրայ (рыцарь печального базара), բայց երբէք սովորութիւն չունի կենդրոնից հեռանալու, հասարակ ժողովրդի խաւերը մտնելու, նրա ցաւերին դարման անելու: Եւ ո՞վ կայ այնտեղ որ լուսն ուղտը շինի, փող փչելով աննշան դործերը մեծարի, էլ ի՞նչ կարիք կայ:

Եւ հոգին դուրս դալ խեղճ գեղջուկին, օրերով թող գայ նրա դռանը չոքի և անվերջ զանգահարի նրան ընդունող չկայ: Լսել է անունը, յոյսերով եկել, սպասում է երկար ժամեր. բայց ահա գալիս է քաղաքացի վաճառականի մէկը կամ պարտէզեայ գլխարկաւոր մի տիկին, կէս բոպէի մէջ բացում են դռները և յաճոյարար ներս է հրաւիրում նոցա ինքը եպիսկոպոսը, գիւղացու վրայ չ'նայելով անգամ:

Սերտ յարաբերութիւն պահպանելով բարձր դասակարգի հետ, նա երախտք է անում իւր թեմի վարժապետներին, վերջիններս, անձամբ արժանացնելով իրանց պաշտօններին: Սուքա էլ իրանց հերթին եպիսկոպոսացրին նրան, այժմ էլ առաջարկեցին հայոց ազգի կաթողիկոս ընտրել Մուրադբէգեանին:

Ջահէլ սրբազանը խոհեմութիւն ունեցաւ չափելու և կշռելու հանգամանքները: Նա չ'հրապուրեց: Նա գիտէր որ իւր ժողովրդականութիւնը և համբաւը պարփակւած է միան մի փոքրիկ շրջանում, առաւուելն իւր թեմի մի մասում: Մի խաբուսիկ հանգամանք էլ՝ երիտասարդութիւնը և կալուրեական հաճոյքներից այդպէս վաղաժամ զրկւելու ցաւը, ստիպեցին նորան չ'ցանկալ և չհաւատալ իր ընտրւելու հնարաւորութեանը:

Պէտք էր հրաժարւել, օր առաջ ասպարէզը թողնել ուրիշներին. բայց ինչպիսիներին և յատկապէս որին. մի բան որ քիչ հոգս չէր կարող պատճառել նրան: Ներկայումս նա միանգամայն անկախ դիրք է ստեղծել իւր համար: Առանց փոքրիկ նկատողութեան անգամ ենթարկւելու նա յանդգնութեամբ արհամարհում է Սինօղը, չ'հնազանդւելով նրա կարգադրութիւններին: Սինօղը ուղարկում է ն.վ. Մելիք-Թանգեանին հաշիւ տեսնելու, պահանջելու նրանից էջմիածնին հասանելիք 20,000—30,000 ռ. վիճակային եկամուտները:

Իսկ Մուրադբէգեանը ցոյց է տալիս եկած ճանապարհը: Եւ միայն Սուրէնեանի ողէս տեղակալ, վաղւան կաթողիկոս, ոմն գող արքեպիսկոպոսի, Մատթէոս, Բարգէն և այլ վարդապետների նման մարդիկ կարող էին ներել այդպիսի յանդուգն վարմունքը:

Ի՞նչ կ'լինի հետեանքը, եթէ իւրաքանչիւր առաջնորդ, պաշտօնեայ, էջմիածնի եկամուտները կամայա-

կանօրէն կապի իւր թեմում տեղական կարիքների պատրուակով, և ով գիտէ ինչպիսի խաղեր խաղայ այդպիսի աչքի ընկնող գումարների գլխին: Այդպէս է արդի կացութիւնը, քանի որ Լիւմբաժնի իշխանը մանուկ է: Եւ աւելի վատթարանալու է այսուհետեւ: Ահա թէ ինչո՞ւ Խորէն կախկոպօսը եռանդով աշխատում էր պահպանել իրերի ներկայ վիճակը հետզհետէ մեծացնելու համար իւր հեղինակութեան ու ժողովրդականութեան սահմանները, գործելու ոչ իւր փոխ-թեմակալ, այլ de facto կաթողիկոս Երեանի թեմի: Մինչև որ Լիւմբաժնի ժամանակը, կանցնի երիտասարդութիւնը և իւր կախկոպօսական չինը սաղ կ'դայ իրան: Մինչայդ կ'մեռնի պառաւ կաթողիկոսը և միայն այն ժամանակ ինքը կանցնի թեկնածուների շարքը, և անկասկած կ'ընտրուի: Լաւ երազ է չէ: Միամիտ և տղայական կանխամտածութիւններ, որոնցով հրապուրւած եպիս. անվերջ փոխայցելութիւններ էր անում էջմիածին իւր սիրելի Բագրատին և Մատթէոսին, և միասին խորհում էին տեղակալի կաթողիկոսացման մասին:

Հրապարակւում է և այն, որ Հնաշխարհիկ ցուցակի Պօլիս ուղարկելու միտքը աւին անգամ Մուրադբէգեանի առաջնորդարանում է յղացել: Այնուհետև տեղի է ունենում այդ ցուցակի ճանապարհորդութիւնը էջմիածին և ընկնում է տեղակալ Սուրէնեանի առաջնակարգ կարեւորութիւն ունեցող պաշտօնական գործերի շարքը:

Խորէնի առաջնորդարանին է վերագրւում այն տխուր իրողութեան՝ Կարապետ կախկոպօսին բողոքական միսիօներական ընկերութեան պատկանելու համար մեղադրող թերթի յերիւրանքը, որ ոմանք Մատթէսը վ. գործն են համարում: Եւ որպէս թէ երեւանում տպւած այդ թերթը դիտաւորեալ կերպով հը-

րատարակել են՝ իբրեւ Ալէքսանդապօլում տպւած և ոմն Ս. Յարութիւնեանի հեղինակութիւն. և որպէսդի չըկասկածեն թերթերը յանձնել են Ալէքսանդրապօլի քահանայ Խաչվանքեանին, որը իրօք բերել է էջմիածին և ցրել է տեւ յատկապէս պատգամաւորների մէջ:

VI

Այժմ եւ մօտենում եմ նրան, որի հմայքը և ժողովրդականութիւնը տարածւում է միայն այնտեղ, ուր ինքը չկայ, որտեղից ինքը շատ հեռու է... խորհրդաւոր մի տիպ:

Իմ խօսքը վերաբերում է ձեմարանի արդի տեսող Բագրատ վարդապետին, որի թեկնածութիւնն էլ կողմնակիցներ ունեցաւ: Մինչև անգամ մտածեցին անցկացնել նրան թեկնածուների շարքը, հայցելով իշխանութիւնից բացառիկ թոյլտուութիւն նրան ընտրելու հէնց այս անգամ:

Ձկայ վանքում և ձեմարանում մէկը, որ չճանաչի Բագրատ վարդապետին: Ով դժբաղդութիւն է ունեցել գործ ունենալ նրա հետ, լսել ու հաւատացել է նրա խոստումներին, անպայման, խաբւել է:

Ջարմանալի բան է:

Հաղիւ համալսարանի շէմքը միքանի անգամ կըրունկներով շօշափած այդ վարդապետը, Իգմիրլեանի օրով դիւանապետութեան հետ միասին յաջողեցրեց իւր սկզբում ժամանակաւոր, ապա մշտական տեսչութիւնը: Ձեմարանում վայելեց դրսեցիների վստահութիւնը, հռչակեց արժանիքների տէր, կոչման համապատասխանող մի անձնաւորութիւն: Մինչդեռ այստեղ նա, իբրեւ դաստիարակ՝ ոչ մի համակրանք չի վայելում իւր սաներից. իբրեւ տեսուչ չունի ոչ մի հեղինակութիւն: Կասեն գուցէ, աշակերտի հոգեբանութիւնից

պիտի հետեցնել այդ: Եւ չեմ ժխտում, որ աշակերտի բծախնդիր կրթիական շատ աւելի շատ ազատութիւնների է հասնում դպրոցի վարիչներին և ուսուցիչներին քննադատելիս:

Սակայն, որքան էլ բծախնդիր լինին, խստապահանջ աշակերտները, եթէ միայն արժանիքներ ունեցող դաստիարակների հետ են գործ ունենում, նոքա անպայման, կամ բացարձակապէս համակրում են, կամ առնւազն իրանք երկու մասի են բաժանուում. 1. միայն արժանիքները տեսնող՝ բարձրացնող և 2. պակասութիւնները տեսնող ու պախարակող:

Օրինակ ձեզ կարապետ Կալիսկոպոսը իւր տեսչութեան օրով ճեմարանում, որին մինչև այսօր էլ շարունակում են սիրել ու մեծարել իր նախկին սաները. և Բէրբէրեանը, որի օրինակը աւելի ցայտուն կերպով է ապացուցանում իմ ասածը:

Նա տեսուչ էր և ուսուցիչ:

Բոլորը տեսան նրա ուսուցչական ձիրքն ու ընդունակութիւնը և թէ նրա կողմնակից և թէ թշնամի աշակերտները, անխտիր, յարգեցին նրան ու սիրեցին, մեծարեցին նրան՝ իբրեւ ամենազնահատելի ուսուցիչ: Իբրեւ տեսուչ պ. Բէրբէրեանը նախին կարգերի վերահաստատման կողմնակից դուրս եկաւ: Եւ դրա համար նա դուր չեկաւ Մեսրոպ Կալի տեսչութեան օրով կարգերը վերացնելուն ու արհամարհելուն վարժած ճեմարանցիներին:

Սակայն իւր լուսաւոր գաղափարների, ազնիւ ձգտումների, աշխարհական ոգու ու քարոզած իդէալների համար նա պաշտեց ու սիրեց աշակերտների մի խոշոր հատւածից, ոչ բոլորից: Այժմ դառնանք Բագրատ վարդապետին:

Մի յատուկ դէպքի առթիւ «Հորիզոն»ի Թղթակիցը

այսպէս է ընտրուում նրա անբաժան յատկանիշը, պարսկական խաբերայական կողմը. «Ուսումնական կարիքների համար ուսանողները կանչում են հայր տեսչին. նա խոստանում է՝ անել ինչ հարկաւոր է բայց ձգձգում է և վերջապէս հրաժարւում է գալու:»

Թւել հայր Բագրատի համար օրէնք ու պահանջ դառած նրա ամենօրեայ խաբերայութեանց բազմաթիւ դէպքերը մեզ շատ հեռուն կը տանէր:

Թղթակցի յիշած դէպքը ևս լաւ յայտնի է. Թըղթակիցը բաւականին անորոշ է արտայայտել: Բագրատ վ. ուսանողները կանչեցին. նա խոստացաւ գալ. որոշ ժամ նշանակեց, ուսանողները հաւաքւած սպասում են. կանչում են Բագրատ վ., սա խնդրում է, որ 5 րոպէ էլ սպասեն. անցում է 5 րոպէն, արդէն, Բագրատ վ. գումարւած մանկավարժական ժողովին է նախագահում:

Եւ այդպէս ամեն օր որեւէ պատրւակով բացարձակապէս խաբելով, նա ձգձգեց, շարունակ հաւաքելով ու սպասեցնել տալով՝ ձանձրացրեց ու չեկաւ, և սակայն երբէք չ'հրաժարեց գալուց: Այլևս ինչպիսի տեւմին դանէինք մենք խաբերայ բառի փոխաբէն հայերենի բառագրքում որակելու համար հայր սուրբի այդ երեկի առաքելութիւնը, առանց վիրաւորելու նրան:

Բայց եթէ մէկը զուրկ չէ մարդկային ամենատարբական արժանիքներից, նա չի թոյլ տայ իրան այսպիսի վարմունք, որը պատիւ չի բերում ոչ իւր անւանը և ոչ կոչմանը: Եւ ինչ յարգանք այն տեսչին որ որ պաշտօնեայ և աշակերտ լրտեսներից է միայն հաւաքում իւր տեղեկութիւնները զանազան ուսանողաշակերտների մասին:

Աշակերտի, աւելի շատ ուսանողի ու որովհետեւ ամենից աւելի դոցա է հետամտում Բագրատ վ. ամե-

նաանմեղ քայլը, նրա անհատական կեանքին վերաբերող ամենաչնչին դէպքերը անմիջապէս հաղորդուած են նորան: Ինչպէս ապացուցենք մեր այս մեղադրանքը, թե՛նք բազմաթիւ դէպքերի շարքը, մենք վախենում ենք, որ դէպքերից Բագրատ վ. իսկոյն յիշի անձնաւորութիւններին և նորից սկսի իւր խաղերը այդ դժբաղդներին դիմին:

Բայց ի՞նչ կարիք կայ մանրամասնութիւններէ մէջ ընկնել և խեղճ ուսանողներին վտանքի ենթարկել, քանի որ Բագրատ վ. ինքը յաճախ առիթ է ունեցել ասելու որ, «ամեն բան ինքը գիտէ, և միշտ էլ կիմանայ»: Անվերջ դաւերի մի ցանց է նրա ամբողջ տեսչաւարութիւնը: Անխափ միջոցներով է վարում նա իւր բոլոր պաշտօնական գործերը, շատ անգամ խտրութիւն չդնելով աշակերտի և ուսուցչի մէջ: Խաբել, կեղծել բոլորին. ահա այն դժբաղդ եղբակացութիւնը, որ կարելի է Բագրատ վարդապետի մասին արտաբերել նրա երկամեայ գործունէութիւնից: Նրան այստեղ ընտրուած են Արևելեան քաղաքագէտ Խաղաղութիւնը և կեղծ քաղաքավարութեան, բռնադատիկ ժպիտներով արած խոստումները ու լքումները և ինտրիգաւոր վարմունքների վարմունքների համար, ինտրիգներ, որոնցից հիւսւած ծուղակների մէջ ընկած աշակերտները միտցին հրապարակած ու ոտնահարած:

Բարեբաղդաբար աշակերտները չեն նայում նրան որպէս պիտանի օրինակի վրայ. բացարձակապէս ժխտելով որեէ արժանիք նրա մէջ, աշխատում են փոխադարձ կեղծութեամբ խաբել նրան, վստահել իրանց հնազանդութիւնը և զգուշանալ այլևս ծուղակի մէջ ընկնելուց:

— Հայր սուրբ, ասում է ուսանողը, ինձ վրա այլևս որեէ նկատողութիւն կարծեմ չ'պիտի ունենար.

եւ հնազանդ եմ եղել և պիտի մնամ ձեռնարանի կարգ ու կանոնին:

— Այո, այո, վրայ է բերում հայր սուրբը, ուղիղ է, մանաւանդ ժողովի վերջին որոշումից յետոյ...

— Ուրեմն երբ կարող եմ ստանալ այդ 15 բնագոյնագրամը.

— Ո՛չ ուշ, վաղը առաւօտեան եկէք...

Տեսչից առաջ, դիւանատան դռան արդէն սպասում է ուսանողը.

— Այո, տեղակալին յայտնեցի ձեր մասին, երեկոյեան եկէք:

Խոնարհ դուլի տալով, երեկոյեան էլի հայր սուրբի առաջ կանգնած է խնդրատուն:

Այս անգամ էլ հայր սուրբի մօտի գումարը խուրդա չէր և այլն:

Նա համարւում է անյաջող տիպի խաչագող, որովհետեւ նրա տիպիքական խորամանկութիւնն ու ծուղակները փոխանակ քողարկելու, մերկացրել են նրան: Դրեւ կեղծող, խաբերայ էջմիածնում բոլորն են ճանաչում նրան:

Եւ նրա հետ խիստ զգուշութեամբ են գործ ունենում ուսուցիչն ու աշակերտը, վարդապետն ու եպիսկոպոսը. և այդ բաց, ամեն քայլափոխում արտաշայտող խորամանկութեան պատճառով, նա չի վայելում սէր և յարգանք, ասում է նոյնիսկ առերես արբանեակներից:

Խուրդային ճանապարհներով գործող, սողալու և մազլցելու սովոր այդ ճիւղող ինչ կասկած, որ յետին մտքերով ղեկավարէր և այս կաթող. ընտրութեան գործում:

Նախընտրական վերջին ամսում նա, զխապատառ, մերթ երեան էր փախչում մերթ Թիֆլիս, երեսի վրայ թողնելով գործերը:

Եւ նա, որ մինչև այսօր անկարող եղաւ կենդանի խօսքով ու գործով, սիրով ու անկեղծութեամբ կապել իւր սաների հետ, վայելել նոցա սէրն ու համակրանք նա, որը ոչ միայն յարգանք չի վայելում այլ ատուում է շրջապատից, գէպի որը վստահութիւն չեն տածում նրա կուսակից ընկերներն անգամ, որը իւր մութ հաշիւների համար պատրաստ է զոհել գիտունը տգէտին և ոչ ինքն իսկ գիտուն է, որովհետեւ աղէսի խորամանկութեամբ գիտուն դառնալ չի կարելի և այդպիսի բացասական մի տիպ, որին ապացոյց նրա մի շարք տխուրները «Արեւիկան քաղաքագէտ», «Պարսիկ խորամանկ» «Իգէալական ստախօս» և այլն, այսօր մեր հասարակական մտքի զեկալարների կողմից արժանաւոր ընտրելի է համարւում:

Մեր բոլոր բնորոշ ու փաստացի մերկացումները ամփոփել ենք ոչ թէ երկար որոնումներ անելով, այլ վերցրել ենք էջմիածնում նրա մասին ընդհանրացած կարծիքների համեմատ ամենապերճախօս փաստերով որոնք իրականութիւն լինելով հանդերձ անհկրօտի տպաւորութիւն են թողնում լսողի վրայ:

Դառնանք դեռ մեզ հետաքրքրող խնդրին. ինչ գեր կարող էր խաղացած լինել և ինչ իրօք արդէն խաղաց հրապարակօրէն այդ երանելի ասպետը, կաթ. ընտրութեան գործում:

Այստեղ իւր մտածումների մէջ նա համարեալ չի տարբերւում Մուրադբէգեանից:

Սա համարեալ նոյն կերպ է մտածում, ինչպէս նրանից աւելի ազնիւ—Նպիսկոպոս զործակիցը:

Սա ևս բուրդը ականջից հանել է, գիտէ որ այս անգամ չեղաւ, թող միւս անգամ լինի. սաղութիւն լինի, կաթողիկոսն էլ ձերուների լինի և շուտ մեռնի: Այժմ Մուրադբէգեանի ընկերութիւնը թանկ արժէ. յետոյ էլ

նա խանգարել չի կարող. նրա հախից դալը դժւար չէ. չէ որ Մատթէոս վ. նրա ախպէր տղան է, խօ չի մեռել, ի՞նչ ուզի զուլի չի բերի:

Նախ զգուշութիւն և պահպանել իրերի արդի կացութիւնը. մնալու անխախտ միևնոյն դիրքում: Ժիշտ է իշխանութիւնը տեղակալի օրով փաստապէս Մատթէոս վ. ձեռքումն է, սակայն նա էլ բոլորովին անմասն չի մնալու: Զէ որ վերջին դիւանապետն ինքն էր. ընկեր Մատթէոս հօ այնքան անազնիւ չի որ այդ պաշտօնը խլի նրանից...

Ազատամիտ ինտելիգենտները մեծ հաւատ ու փատահութիւն ունեն գէպի Մուրադբէգեանը, որին և իրանց կուսակից են կարծում:

Մի տարի առաջ բոլորովին հակառակ կոյրծիք ունէին այդ մարդիկը Բագրատ վ.-ի մասին: Երբ վերջինս ամբարջեց իւր առերես բարեկամական ընկերական կապերը Մուրադբէգեանի հետ, նա էլ դարձաւ նոցա մարդը, նոքա նոյնիսկ, ձեռնառու համարեցին նրա նման մի տեսուչ ունենալը ձեռնարանում:

Այս տարի ինձ յաճախ է պատահել վէճի բռնել այդ մարդկանց հետ. նոքա ասում են—ի՞նչ փեսա, որ Բագրատ վ.-ը կըթութեամբ ցածր է իր հսկողութեանը ենթակայ համարեալ բոլոր ուսուցիչներէ: Եւ ի՞նչ փեսա, որ նա ներկայ գտնուելով շատ դասերի բան չի հասկանայ ու չի կարող վերահասու լինել թերութիւններին: Բաւական է որ նա «Մերային» է մեր մարդկանցով կ'ըշտապատի իրան:

Պէտք է ցրել և այն թիւը կարծիքը, որ իբր Բագրատ վ.-ի օրով ամեն ինչ լաւ է, որովհետեւ աղմուկներ չկան ձեռնարանում: Աշակերտներին ոչ կըտրուկ կողմնակի միջոցներով ճնշելուց ու նոցա դժգոհութիւնները խեղդելուց յետոյ, նա հազիւ հազ եօլա է տանում գործերը:

Իբրև տարացոյց նրա ամենաթշուառ պաշտօնավարութեան՝ մատնանշում ենք ուսումնական տարւոյ վերջում տեղակալին ուղարկւած ուսանողներէ բազմաստորագիր տեղեկագիրը Բագրատ վարդապետի և նրա օրով ձեմարանի ընկած վիճակի մասին, որի համար էլ նոքա պատժեցին տեղակալի անուշից, ի յարկէ Բագրատ վ.-ի ցանկութեամբ, զրկելով էջմիածնի խընամքից, երթեկի ուսանողներ համարելով:

Պաշտօնի նախանձախնդիր այդ մարդը ոչնչով չի կարողացել բարւոքիլ ձեմարանի կրթականը: Մագլցելով տեսչութիւնը ձեռք բերելուց յետոյ, նա ամեն հաշիւ անում է մագլցելու մինչև հայրապետական աթոռը:

VIII

Ինչ վերաբերում է Մատթէոս վարդապետին *), պէտք է ասել, որ նա է համարւում այս բոլոր անհատական անձնական շահերի կշռադատողը և համբրաշխութիւն ստեղծողը ընկերների մէջ, նաև ամենահանճարեղ հեղինակը էջմիածնական խնդիրների:

Ես գիտեմ, որ չափով կարող է այս բոլորը, ինչ որ գիտեցի սեփականութիւն համարել Մատթէոս վ. միայն նրա գերը, մասնակցութիւնը այս գործում և տիրող կարգերում նրա անձնական շահերի ներկայութիւնը, ի հաշիւ և յօգուտ տեղակալի նրա ձեռք բերած արտօնութիւնները ասում են, որ նա եղել է ամենամեծ չափով զրուծեան տէր Սուրէնեանի տեղակալութեան օրով և կիսայ էլ նրա կաթողիկոսութեան ժամանակ. և այդ բոլորը չէր կարող չզիտակցել և չը

*) Սոյն թւի «Հոր.»-ի № 2 տպւած համակը կատարեալ խաչագողութիւն է. դժբաղդարար հնարաւոր չեղաւ գրքումս գետեղել այդ:

հասկանալ Մատթէոս վ. եւ եթէ նոյնիսկ նա չէ միակ հեղինակը վերագրեալի և չէ թելադրողը միւսներին նոցա շահերի մասին, անհասկած է նրա անմիջական առաւել գործակցութիւնը իւր ընկերներին, նրա և Բագրատ վարդապետի յարաբերութիւնները այնքան սերտացել են, որ ապրում են միեւնոյն քնակարանում: Թէպէտ և դժւար է ենթադրել, որ անպագայ կաթողիկոսից եպիսկոպոսական աստիճանը ստանալուց դէնը, նա յոյս ունենայ ձեռք քցել և կաթողիկոսական գահը բայց այդ հանգամանքը երբեք մոռանալ տալ չէր կարող նրան իւր դիրքը, վստահութիւնը, իւր ազդեցութեան ոյժը, մի խօսքով այն բոլորը, ինչ որ դրւած էր նրան արդի տեղակալի օրօք, որ չէր տայ նրան մի Մեսրոպ եպ. կամ Դուրեան արքեպիսկոպոս, առաւել ևս Օրմանեան և Կարապետ:

Որքան էլ որ մեր բնորոշումները թերի լինին, թերի ոչ ճշմարտութեան չ'համապատասխանելու, այլ այլեայլ անձնական ուրիշ դրդիչներ էլ մէջ չ'բերելու կողմից, մի բան, որ մեզ շատ հեռուն կ'տանէր, այնուամենայնիւ ընդհանուր գծերով, թուում է թէ բաւարար չափով արտայայտեցինք մեր հասարակութեանը պատիւ չընրող այդ ափերիառների տիպերը:

Դոքա երեքն էլ իրար մէջ բաժանած գերերով լրացնում են իրար և փոխադարձ կապերով միացած մի միութեան շուրջն են խմբում իւրաքանչիւրը իւր համախոհին, իրանց ստորադրեալներին:

Որքան էլ այդ պատասխանատու գործը չէր կարող յաջողել մեզ մանրակրկիտ փաստերով ապացուցանելու, սակայն ի նկատի ունենալով, որ մեր բոլոր ասածները արդէն ակներև են դառել ընտրութեան հետևանքներից յետոյ, վերոյիշեալ անհատների մասին մեր բոլոր ասածները իբրև այլևս որևէ կասկածանքի

չենթարկւող բացարձակ ճշմարտութիւններ՝ գիտակից հասարակութեան ուշադրութեանն ենք արժանացնում, նրա դատաստանին յանձնում:

VIII

Այս միութիւնը՝ անդամներից իւրաքանչիւրի կողմից մտածւած է իբրեւ ժամանակակաւոր անհրաժեշտութիւն: Դրանցից իւրաքանչիւրը երազում է և վերապահում իրան միեւնոյնը. ամենքն էլ ուզում են կաթողիկոս լինել, ժողովրդականութիւն մեծացնել, տեսուչ, դիւանապետ դառնալ ևայլն:

Սակայն այդ հանգամանքը չի խանգարում միութիւնը, փոխադարձ ընկերասիրական պատրանքների մէջ: Որքան էլ նոյնանան և տարբերւին նոցա շահերը աշուտամենայնիւ միատեսակ մտածելակերպի, նոյն բարոյական մակարդակի վրայ կանգնած այդ տխրահոչակ վանականները ստիպւած էին միութեամբ զլուխ բերել իրանց դաւադրութիւնը, մտածւած խաղը ընդհանգդային ընտրութեան գործում, որի հետևանքը պատմութիւնը կ'արձանագրէի անշուշտ իբրեւ անպատուութիւն հայ ժողովրդի, հայ ազգի հասցէին, որ յանձին իւր աշխարհական ու հոգեւորական դասի պատգամաւորութիւն ակամայ հայրապետական դահլ յանձնւած է նրան, որին հէնց ինքը անարժան է տեսնում:

Դեռ շատ վաղուց Օրմանեանականների պարտութեան դէպքում ենթադրեալ չորս թեկնածուներից մէկը համարւում էր Մեսրոպ Կալիոկոսոսը: Մի մարդ որ թէպէտ նոցա հակառակորդը չէ, այլ առերևոյթ կուսակիցը փայլ ձևի հակաօրմանեական միութեան անդամը, սակայն ընտրելուց յետոյ նրան շատ մեծ վտանգութիւն տածել չէր կարելի:

Մեսրոպ Կալ. կգործէր ինքնուրոյն և անկախ, սե-

փական խելքով ու կամքով. նա չէր բաժանի կաթողիկոսական իշխանութիւնը համախոհների խմբակին, նա դեռ կգործէր ու կարող էր ապրել շատ երկար:

Մինչդեռ մարդիկ հերթի են սպասում, սրտատրոփ. իսկ Մեսրոպի օրով իրանց դժւար թէ հերթը հասնի. իրանց հետ զուցէ զերեզման իջեցնէին կաթողիկոսանալու բոլոր յոյսերն ու սպասելիքները:

Իսկ այդ գործերի, լաւ լաւ պաշտօնների ինքնիշխան տիրապետութիւնը... որքան կասկածելի էր Մեսրոպ Կալ. իշխանութեան օրով: Ամենից լուրջ դժւարութիւն էր ներկայացնում Դուրեան արք. տաճկահայ պագամաւորների իսկական թեկնածուի տապալումը: Գաղտնի գաւերը այդ ժամանակահից արդէն ծրարել էին այդ երեք էջմիածնականները այդ երկսի դէմ: Վաղօրօք նոքա նախապատրաստեցին հանգամանքներ՝ նախ սակայցնելով տգէտ, իրանց ձեռքում գործիք դառած էջմ. միաբան պատգամաւորների թիւը, անցկացնելով այդպիսիներին Պօլիս ուղարկւած տըխրահոչակ ցուցակում: Դրանից յետոյ, ամենազգոյշ կերպով, քայլ առ քայլ հետեւելով բոլոր նպատակներ ու անպատու հանգամանքներին, հսկում են աշաւը ջութեամբ, ձեռքից բաց չթողնելու յաջող բոլէները զլուխ բերելու նրա ընտրութիւնը, որի կամակատարութիւնից օգուտ քաղելով պիտի անվերջ կամայականութիւնների զոհ դարձնեն էջմիածինը և նրան ենթակայ հաստատութիւնները:

Դոցանից և ոչ մէկը համարձակութիւն չունեցաւ, երեւի անխոհմտութիւն համարելով, գէթ մի անգամ լսելի դարձնել իրանց ընտրելիի անունը:

Մասնաւոր խօսակցութիւնների ժամանակ ամենայն զգուշութիւն բանեցնելով երբէք չասացին ու չհամոզեցին մէկն ու մէկին ընդունելու թէ Սուրէ-

նեանը արժանաւոր ընտրելի է:

Ընդհակառակը, տեղն ընկած ժամանակ դոքա էլ էին ասում թէ իրանց առաջին ընտրելին Դուրեանն է:

Նոքա իրանց տրամադրութեան տակ ունէին իրանց ստորագրեալներին:

Մէկին ընտրել էր տւել և Սեանից բերել Մուրադբէգեանը:

Եւ միայն տեղակալի ընտրութեան յոյսով հըրձուում է Սեանի միաբանը, երազելով, որ ինչպէս խոստացել են, էջմիածին պիտի փոխադրեն իրան Զուլօյեան վ.-ի նման:

(Նրա ծառայութիւնը վարձատրեցին իւր օրումը չ'տեսած փիլոնով):

Սրա նման բազմաթիւ թերուս, տղէտ պատգամաւորներ որոնք միայն անպատուութիւն կարող էին իրանց ընտրող տաճկահայ թեմերին, տիրող պայմաններում սանձաւ են յիշեալ երեք սևադգեստներից:

Մտածել թէ այդ թերուսները այն աստիճանի խորամանկութիւն կարողանային բանեցնել և սեփական խելքով ծրագրէին ու վճռէին դաւադրութիւնը, աւելի քան միամտութիւն կ'լինէր:

Եւ ունիւից կարող էր թելադրել անգրագէտ Սեանի միաբանը, եթէ ոչ իւր անմիջական իշխանաւոր Խորէնից, որը նրան ընտրել է տւել առանց նրա գիտութեան և հեռագրով կանչել ու բերել է:

Կամ ռւմ պիտի լսէր իրան ընտրող թեմի անունն անգամ կրկնել, սովորել չ'կարողացող մի կիսագրագէտ Զուլօյեան...

Կամ ռւմ պիտի լսէին մնացեալ տղէտները, որոնց լինել չ'լինելը Մուրէնեանից, առաւելապէս վերջնիս վրայ իշխող Մատթէոս-Բագրատներից է կախւած:

Դեկտեմբերի 12-ի վերջին նախապատրաստական

ժողովից յետոյ, երբ պարզւել է, որ մեծամասնականները միայն Դուրեանին են առաջին ընտրելի համարում և քարհաճ տրամադրւած են դէպի Մուրէնեանը, նոյնիսկ ցանկութիւն կայ նրան ձայներ տալու երկրորդ ընտրելի դուրս բերելու համար, անմիջապէս երեք ինտրիգանաները որոշում են օգտուել այդ հանգամանքից:

Հազիւ մի քանի ժամ է մնացել, որ փակւեն տաճարում և կատարեն վերջնական ընտրութիւնը:

Նոքա շատաւ խմբում են իրանց 32 Մուրէնեանական համախոհներից 19 հոգու, առաւօտեան միջոյով, խորհրդակցում և որոշում Մուրէնեանից բացի մնացած երեքին սև քւէ տալ, նոյնիսկ Դուրեանին, որին երեկոյեան բոլորն էլ սպիտակ էին տւել:

Ապա դիմում են Տաճկահայ պատգամաւորներից շատերին և առաջարկում Մուրէնեանի արժանապատուութիւնը վիրաւորած չ'լինելու համար, նրան ձայներ տան, երկրորդը ընտրելու պատրւակով. հակառակ դէպքում սպառնում են իրանց ձայները չ'տալ Դուրեանին: Թիւրքահայերը խոստանում են, որովհետև նոցա համար կարեւոր չէր թէ ով կ'լինի երկրորդը:

Եւ որովհետև ամենից առաջ զրւած էր Մուրէնեանի տուփը և եթէ թիւրքահայ պատգամաւորները իրանց խոստումը չ'կատարէին, կիմացէր և կ'զրգոէին վարդապետներին և փառաւոր չէր լինի Դուրեանի ընտրութիւնը, ուստի չեն խնայում 26 ձայն Մուրէնեանին: Երկրիւղ են կրում թէ մի գուցէ հետեանքը ստացէր այն, որ դաւադրութիւնը պսակէր միայն նրանով, որ Մուրէնեանը առաջին ընտրելի դուրս գալու փոխարէն, իրօք երկրորդ ընտրելի դառնար:

Այդ հաշուով են բացատրում էջմիածնում անօնիմ թղթակցի յատկապէս Դուրեանի տուփից դուրս գալը:

Մեծամասնական Սուրենեանականները կամ նոցանից մէկ վարդապետ միայն ծանր կասկածի են ենթարկել ուզում Դուրեանին, որպէսզի կառավարութիւնն անպայման Սուրենեանին հաստատի, երկրորդ ընտրելի դուրս գալու դէպքում էլ: Մամուլը այդ թուղթը մի Օրմանեանականի գործ համարեց, և ամբողջ ընտրութիւնը բեկանելու մտքով եղած են համարում: Դա դեռ չ'ըացատրեած մի գաղտնիք է:

IX

Ուշիմ կերպով հետեւելով ընտրութիւնների ընթացքին, ճանաչել ենք զանազան ուղղութիւններն ու հոսանքները: Մենք գիտէինք և գուշակում էինք հետեւանքները:

Հրապարակի վրայ պայքարում էին երկու կուսակցութիւնները՝ Օրմանեանական փոքրամասնութիւնը և հակաօրմանեանական մեծամասնութիւնը:

Հակա-Օրմանեանական մեծամասնութիւնը եկել էր մի դեւիզով՝ տապալել Օրմանեանին: Պարագլուխները, մեծասնական ժողովի մի քւէտրկութիւնից իմացան որ մեծամասնութիւնը միաձոյլ հակաօրմանեանական է:

Այդ մասին «Հորիզոն»-ի № 277-ում գրում է մեծամասնական պատգամաւորը. 64-ից մէկը միայն զբաւաւ, *) որ որեւէ բարգոյթեան առաջն առնելու համար, պէտք էր դնել Օրմանեանի անունը քառանուն ցանկի մէջ և սեպտեմբրեան երկնունի ժամանակ: Նրան առարկեց, որ քառանուն մէջ մտնող անունները համարում են կաթողիկոսական դահին արժանի թեկնածուներ, մինչ Օրմանեանը չի կարող համարուել այդպէս, ուստի և չալտի մտնի այդ ցանկի մէջ:

*) Մինչդեռ նոցա թիւը 89 է, ուրեմն բացակայ են եղել 25 հոգի որոնք կարող էին հակառակ ձայն տալ:

Ինչպէս ընթերցողը տեսնում է, այդ մերժողական պատճառարանութիւնը մի սկզբունք է, որ արտայայտել է ժողովում մեծամասնական մի պատգամաւոր:

Ինչպէս յայտնի է, Իղմիրլեանին ընտրող նախորդ պատգամաւորական ժողովը այդ սկզբունքով չառաջնորդեց քառանուն ցանկը կազմելիս:

Նա ունէր իւր առաջին արժանաւորագոյն և երկրորդ արժանաւոր թեկնածուները. և որպէսզի անսպասելի հետեւանքներ, հիասթափութիւն առաջ չդար, պատգամաւորական ժողովն այն ժամանակ զուշացաւ կաթողահին, որեւէ մէկի կողմից ընդունելի, արժանաւոր թեկնածուի քառանուն ցանկի մէջ մտնելու: Ընդհակառակը, քառանուն ցանկի մէջ մտցրին ամենամեծանական միւս երկու անունները, որով և անվտանգ դարձրին Իղմիրլեանի և Դուրեանի ընտրութիւնը: Սա և սկզբունք և տակաւիայի գործ էր: Այս անգամ պայքարող մեծամասնութիւնը հրճում էր իւր տարած յաղթանակով, տեսնելով հակառակ բանակի, փոքրամասնութեան ընկճած ու յուսահատ դրութիւնը. վերջինս այլ ելք չգտաւ, քան իթէ դրութեան տէրերից օրինական մի զիջումն միայն հայցելուց:

12 ձայնի իրաւունք ունեցող պատգամաւորները պէտք է կազմէին քառանուն ցանկ. ինքը փոքրամասնութիւնը կազմելով $\frac{1}{3}$ -ը, մանաւանդ որ նա արտայայտիչ էր հայութեան մօտաւորապէս $\frac{1}{2}$ -ի տրամադրութիւններին, 3 ընտրելիները վերապահելով մեծամասնութեանը, այսինքն ձայների $\frac{2}{3}$ -ին բոտ արդարութեան պահանջում էր չխեղդել իւր ձայնը, չորրորդ տեղն էլ յատկացնել իւր թեկնածուին:

Սա ձեռնտու առաջարկ չէր. ուստի սկզբունք հանդէս եկաւ. հակառակ բանակի թեկնածուն քառա-

նուն ցանկի մէջ մտցնելը արդէն իսկ նրան ընդհանուր կողմից Լուսաւորչի գահի արժանաւոր աթոռակալ ընդունել էր նշանակում:

«Ահա այդպէս էր», շարունակում է «Հոր»-ի թղթակից պատգամաւոր, որ մեծամասնութիւն մեծահասակներէն մերժեց փոքրամասնութեան առաջարկը...:

Դուրեան և Մեսրոպ, ըստ մեծամասնութեան, արժանաւորագոյն թեկնածուներից յետոյ Սուրէնեան և Յովակիմեան արքեպիսկոպոսների քառանուն ցանկի մէջ մուծելը մի բուրժուական գործողութիւն է եղել, և ոչ երբէք մաքուր սկզբունքային վերաբերմունքից բխող մի հետեանք: Այդ խնդրին էլի կ'զանք:

Մինչդեռ նախորդ պատգամ. ժողովը աւելի փափկանակաւորութիւն ունեցաւ, թէպէտ նա աւելի անհոգ լինելու իրաւունք ունէր, քան ներկայ ժողովը: Փոքրամասնութիւնն առաջարկում էր զնել իւր միակ թեկնածուի քաւատութիւն էլ, անցկացնելով նրան քառանուն ցանկի մէջ: Մեծամասնութիւնը մերժեց:

Ունէ՛ր այլ թեկնածու փոքրամասնութիւնը, կը համաձայնէր փոխարինել իւր ընտրելին մի ուրիշով, այդ պարզ իմացեց, որովհետեւ նա չարտայայտեց, հանդէս չբերաւ մէկ ուրիշին: Սակայն թէկուզ համաձայնէր էլ, մեծամասնութիւնը տրամադիր չէր փոքրամասնութեան համար որեւէ պատուաւոր զիջում անելու: Օրմանեան սրբադանից զատ մեծամասնութիւնը պահանջում էր չտալ Կարապետ եպ. և Սուքիաս արք. անուններն էլ. դրանով էլ վաւերում էր փոքրամասնութեան թեկնածուների ցանկը, և անուղղակի կերպով մերժում որեւէ զիջումի առաջարկը: Մինչդեռ մեր թերթերից մէկը, շարունակ ազդակում է, որ մեծամասնութիւնը պատրաստ է զիջումի, իսկ փոքրամասնութիւնը բռնանում էր:

Եթէ Օրմանեանին կամ նրա կողմնակիցներից մէկին քառանուն ցանկի մէջ մտցնելը և նոյնիսկ սեւացնելով հանդերձ, նրան «Լաթողիկոսական գահին արժանի թեկնածու» համարել էր նշանակում և որպէս անընդունելի իբր թէ այդ տեսակէտից էլ մերժեցին, մնում է եզրակացնել, որ նոցա փոխարէն քառանուն ցանկի մէջ մտածները մեծամասնութեան հայեցողութեամբ, կաթ. գահին աւելի արժանի թեկնածուներ են, քան Օրմանեան կամ Կարապետ եպ.:

Եթէ այս տրամաբանական եզրակացութեան համաձայն, մեծամասնութիւնը հետևողական եղած լինէր և սկզբունքով գործած, այն ժամանակ հետևանքներից նա առնալով զո՞ր պիտի մնար: Աշխարհական պատգամաւորները հէնց իրանք ամեն կողմով և ամեն քայլափոխում ապացոյցներ են տւել, որ իրանք գործել են ոչ սկզբունքով և ոչ տակախկայով. այդ ևս կը տեսնենք մենք յաջորդ զլիւում:

X

Աշխարհական պատգամաւորները, նախնական փոխադարձ համաձայնութեան պատճառով աւելացրին Սուրէնեանի սպիտակ քուէները՝ ըստ ոմանց, որպէս զի երկրորդ ընտրելի դուրս գալ, սակայն միաձայնութեան փորձով ընտրւած Դուրեանը ստանում է 32 սեւ. աղմուկ են բարձրացնում այդ 32 ընկերների աւսօրինակ խարերայութեան համար դեռ տաճարում:

Այսպիսով պարզել է, որ մեծամասնութեան բռնակում բնակւած են եղել 32 խարերաներ, որոնք հանճարեղ ինտրիգանների կարգադրութեամբ ձևանալով լուռ համամիտներ, որեւէ կասկածի առիթ տաւ չլինելու համար դեկտեմբերի 12-ի երեկոյեան կայալքած նախընտրական ժողովում նոյնիսկ սպիտակ քուէ

են տալիս Դուրեանին, նորա աւելորդ տեղը 26 սպիտակ քւէներ են կորզել ու լցրել Սուրէնեանի տուփի մէջ, որպէսզի «նա էլ գոնէ երկրորդը դուրս գայ»:

Հետեանքը ոչ միայն չգոհացրեց սկզբունքի անունից ճառելով գործող պատգամաւորներին, այլ և սաստիկ հիասթափեցրեց ու զղջալ տւեց նոցա՝ իրանց իսկ գործած սխալը:

89 հոգուց 31-ը սե քւէ էր տւել Սուրէնեանին. 26-ը սպիտակ քւէ էր տւել խաբելով:

Ուրեմն մեծամասնութեան $\frac{2}{3}$ -ի, այսինքն 57 պատգամաւորի ընտրելին չի եղել Սուրէնեանը:

Եթէ խարդախութիւնը ծածկւած չլինէր և ոչ մութ, այլ բաց պայքարով ընտրութիւն կայացնէին մեծամասնականները, այն ժամանակ կստանային Դուրեան 57 ձայն, Մեսրոպ 39, Յովակիմեան 38 և Սուրէնեան 32 (Դուրեանին սե քւէ տւողները միայն):

Եթէ Սուրէնեանի ընտրութեանը ոչ նախանձախնդիր 57 մեծամասնականներին գումարենք հեռացած 32 օրմանեանականներին էլ, դուրս կգայ որ չնայած բոլոր նախնական խարդախ միջոցներին, ցուցակներով և կաշառքներով ընտրել տւած այնուամենայնիւ ընտրելու իրաւունքով եկած 121 պատգամաւորների $\frac{2}{3}$ -ը դէմ է եղել Սուրէնեանին (89 հոգի), $\frac{1}{2}$ -ը միայն Դուրեանին և այլն:

Օրինական ձևականութիւններով մի անգամ կատարւած ընտրութեան ժամանակ Սուրէնեանը ստացել է 121 վճռական ձայնի իրաւունք ունեցող պատգամաւորների $\frac{1}{2}$ -ից պակասի քւէները:

Ներկայ եղողների մօտաւորապէս $\frac{2}{3}$ -ի քւէն, որով և 1 ձայնի առաւելութեամբ ընտրել է:

Այսպիսով Սուրէնեանին կաթող. դահին արժանի չհամարող 89 պատգամաւորները պարտուում են մե-

ծամասնութեան ծալքերում թաղցրած 32 վանականներից սրտանց Սուրէնեանին սպիտակ քւէ տւողներից ոչ մէկը չի գործել իւր ընտրողների թելադրանքով, ոչ մի պատգամաւոր անին ընտրելի Սուրէնեանի համար մանգաս չի ստացել ընտրող ժողովրդից:

Արձանագրում ենք այս տխուր պատմական փաստը, վանական ինտրիգայի յաղթանակը: Ահա մեծամասնութեան ակամայ ընտրութիւնը, որ միանգամայն զուրկ է զաղափարական, ազգային-եկեղեցական շահերի զիտակցման իմաստից. սա ինտրիգա է, խարդաւանանք և ոչ երբէք ընտրութիւն, ազգային ժողովրդական կամքի արտայայտութիւն:

Միթէ այս բոլորը չի զգում և չգիտէ նորընտիր կաթողիկոսը:

Գիտէ... և իմանալով հանդերձ միթէ փառքի հասաւ նա, երբ գիտէ, որ համազգային նախատինքն է շրջապատել նրան...

XI

Ի՞նչ կատարւեց...

Մեր ազգային կեանքի յառաջադիմութեան, կուլտուրական յառաջխաղացման ամենակարևոր դործօնի՝ դաիրաւոր էջմիածնի պատմութեան էջերից մէկն էլ սեպտաւ:

Մեր եկեղեցու ծոցում ծնունդ առած վանական ինտրիգան, որ այնքան ցնցում առաջ բերեց նրուստ-ղէմում, այս անգամ աւելի հանճաւեղ կերպով երևան հանեց էջմիածնի սեահողի միաբանութիւնը, յանձին մի քանի վանականների: Պատգամաւորների ճնշող մեծամասնութիւնը յետ մղեց հակառակ բանակը. և պարտւած Օրմանեանականութիւնը թողեց տաճարը չզաւաճանեց իւր համոզմունքներին:

Սակայն իսկական պարտութիւնը կրեց իսկական մե-

ծամասնութիւնը. և ականաւոր պատգամաւորները՝ հասարակական երեւելի գործիչները, քաղաքապետը, բարձրակ. նախագահ և այլն. գրակ. գործիչներ, իմբադիրները, վիպասանները, բանաստեղծները, իրաւաբանները և այլն և այլն—գուրս եկան լքած ու յուսահատ, կատարելապէս խայտառակւած:

Եւ կարծէք մահաւան լինէր այն թափուրը, որ տաճարի դռներէն ուղղեց նորակառոյց մատենադարանի պատշգամբը: Նրան ուղեկցում էր լուռ ժողովրդեան խուռն բազմութիւնը...

Պատշգամբի աստիճաններէ վրայ դասաւորեցին պատգամաւորները նկարելու և առաջին շարքում. կենտրոնում ընտրեալը, որին ճնշում էր կարծէք մեռելային լուծիւնը.

Հազիւ պատգամաւորներից մի ձայն լսեց—կեցցէ Գէորգ V. սակայն նրա արձագանքը եղաւ խորը և ճշնշող լուծիւնը: Բազմահազար ժողովրդի մէջ մի մարդ անգամ չ'զմուռեց, որ իւր գոհունակութիւնը. համաձայնութիւնը յայտնէր:

* * *

Տակաւին մի երկու օր էլ պատգամաւորներ երեւում էին Էջմիածնում: Դժբաղդաւար ընտրութիւնից յետոյ ես առիթ չունեցայ պատգամաւորներից մասնաւոր կարծիքներ լսելու հետեւանքների մասին:

Կողմնակի անձերի տւած տեղեկութիւնների համաձայն ամենից աւելի զայրացել են Տաճկահայ պատգամաւորները. մինչև անգամ նոցանից ասողներ են եղել որ «այս պարագաներում այսպիսի վերաբերմունք ցոյց տալուց յետոյ թիւրքահայերին քննում է այլս չըմասնակցել յետագայ կաթողիկոսական ընտրութիւններին»: Սակայն այդպիսի մի կարծիք, եթէ արտա-

յայտած էլ լինին տաճկահայ պատգամաւորները, որեւէ արժէքից զուրկ է և զրգուած տրամադրութեան արդիւնք կարելի է համարել:

Պերճախօս է մի այլ պատգամաւորի կարծիքը Բագրատ վ.-ի մասին:—«Աս ինչ ճիւղն է եղած. եթէ արդէն չըլլար անոր եպիսկոպոսական աստիճանին բացակայութիւնը, ան պիտի մեր առաջին ընտրելին ըլլար...»

Վրդովւած և սրտաբեկ պատգամաւորներից շատեր այլևս թիֆլիս էլ չհանդիպեցին, ինչպէս սպասում էր, և մի անգամից անցան սահմանը, տանելով իրանց բուռն զարոյթ հակակրանքը—Էջմիածնական հանձարեղ ինտրիգաները, թէ՛ ուսահայ ժողովրդի հասցէին:

Պիտի գնանք, ասում են. և ինչ պատասխան մեր ժողովրդին, մեզ ընտրողներին:—Արժէր այդքան չարչարանք, ասում է մի ուրիշը. արժէր ծախսել մի գումար—500 ր. թողնել բան ու գործ, վեր կենալ Ռումանայից գալ Էջմիածին մի Սուրէնեան ընտրելու համար:

Բուռ պայքար... ջանքերի լարումով տապալումն ամենամեծ հակառակորդի, իրանց իսկ ճանաչած խոհուն, գիտուն վարչական այլևայլ ձիրքերով օժտածին և յանուն ինչի՞... հարկադրութեամբ որի...

Այդ հարցը տւին թիւրքահայ պատգամաւորներից շատշատերը, սակայն աւանդ, միայն այն ժամանակ, երբ ծանր երկունքն անցկացնելուց յետոյ լննարդէն ծնել էր մոկը:

Գ. գլուխ

Ընտրեալ Սուրէնեանը եւ միւս թեկնածուները (կեղծ եւ իսկական ընտրելիներ)

I

Յոյց տալու համար թէ որքան մեղաւոր էին իրանք պարտւած մեծամասնականները Խնտրիգայի յաջողութեան համար, ստորեւ բերում եմ բնորոշ գծեր նոցա անհաստատ, այլալեւծ, խառնիխուռն դէպքերի, որ ցայտուն կերպով երևան եկաւ Դեկտեմբերի 12-ի վերջին դռնփակ նախնընտրական ժողովում:

Այդ ժողովը զբաղւեց քառանուն ցանկից երկսի ընտրութեան խնդրով: Բոլոր ճառախօսներն անխափր, որոնց մէջ փայլեցին Թորգոմ եպիս. և «Ժամանակ»ի խմբ. Ն. Տ. Անդրէասեանը, զբաւուում են Դուրեանին, որպէս գերաբժան առաջին ընտրելի:

Ձայները երկսի են բաժանւում երկրորդ թեկնածուի նկատմամբ: Խորհրդաւոր լռութիւն էին պահպանում մեզ ծանօթ Սուրէնեանական վարդապետները: Ըստ արժանաւորութեան՝ բոլոր ճառախօսներն էլ երկրորդ տեղը յատկացրին Մեսրոպ եպիս.ին. բարձրացրին նրան ձիրքերով, գիտութեամբ, կամքով կայլ նրան վերագրած բարեմասնութիւններով: Ստ. արք. Յովսէփմեանին ասում են, որ չեն էլ ճանաչում և չեն հաւատում, որ նա որեւէ աչքի ընկնող առաւելութիւն ունենայ և հաւասարել նշխիս Սուրէնեանին: Վերջինիս էլ զուրկ են համարում Մեսրոպ եպիս.ի բարեմասնութիւններից, չունի ասում են ձեռնբեցութեան ոգի, ծեր է և միայն յարմարւող, հազիւ հազ խորհրդատուներով գործերը եօլա տանող, միայն եղածը զգուշութեամբ պահպանող և ոչինչ չաւելացնող:

Այս մարդկանց առաջին թեկնածուն Դուրեանն է, ք. Մեսրոպը, երրորդ տեղում մնում է Սուրէնեանը: Կամաց-կամաց ջահէլ ճառախօսներից յետոյ, վեր են կենում հմուտ, փորձած, երևիլի գլուխներ. ընդունում են բոլոր այն առաւելութիւնները, որ նախորդները վերագրեցին Մեսրոպ եպիս. և այն թերութիւնները, որոնցով յայտնի է տեղակալ Սուրէնեանը. այնուամենայնիւ իրանց երախտապարտ զգացին երկրորդ տեղն անպայման յատկացնել վերջինիս:

Պարզ է, թէ որչափով անսկզբունք էր գործում մեծամասնութիւնը, երբ քառանուն ցանկի մէջ էր մտցրել իւր չճանաչած, կասկածելիին և ճանաչած թերուսին: Մինչդեռ «քառանուն ցանկի մէջ մտնողներին համարում էին... գահին արժանի...» Հակառակորդի իրաւացի պահանջը մերժելու համար օգտւեցին սկզբունքից. հէնց հետեւալ օրը դաւաճանեցին իրանց՝ մոռացան սկզբունքը: Նոքա բոլորեքեան համաձայնեցին քառանուն ցանկի մէջ մտցնել իրանց ամենեւին չճանաչած Ստեփաննոս արքեպ. և իրանց ճանաչած անկարող, անարժան Սուրէնեանին:

Նոցա անձնադաւաճանութիւնը դեռևս այնքան սև չէր լինի, եթէ նորա պայմանաւորւէին անարժաններին մտցնել քառանուն ցանկի մէջ դոնէ սևացնելու պայմանով, ինչպէս Իլմիրլեանի ընտրութեան ժամանակ արին: Մինչդեռ նրանց շարքերից մարդիկ են հանդէս դալիս օր յայտնի իրաւաբանի հոշակ ունեցող մէկը և ուրիշները ու առաջարկում են երկրորդ թեկնածու ընտրել Սուրէնեանին, պատիւ արած լինելու համար նրան: Այդպիսիների ամենաամօթալի պաշտպանութիւնը ոչոք չի հակաճառում: Եւ չէ որ նոյն օրը միաձայնութեամբ էին նրան մտցրել քառանուն ցանկի մէջ միայն 3 հոգի են մերժել Սուրէնեանին, զոքա էլ երևի տա-

ճարից դուրս չեկած Օրմանեանականները կ'լինին, 2 ձայնով աւելի Դուրեանից

Տ. Յովհաննիսեանն է այդ իրաւարանը. ահա նրա ճառը: «Մեսրոպ եպ. իմ բարեկամս է. ես նորան ճանաչում եմ անձամբ: Նա ունի բոլոր այն արժանիքները, ինչ որ թւեցին ճառախօսները: Սակայն մենք չպէտք է մոռանանք, թէ ռուպիսի ծառայութիւն մատուցեց հ. տեղակալը այս ընտրական գործում, կասկածի և վտանքի ենթարկելով իւր անունն ու հեղինակութիւնն անգամ: Ընդունելով, որ բոլոր արժանիքներով հ. տեղակալից բարձր է Մեսրոպ եպ., այնուամենայնիւ ես առաջարկում եմ երկրորդ ընտրելի Սուրէնեանին:»

Այդ նոյն միտքը, որ ճառախօսը միքանի անգամ կրկնեց, եթէ չեմ սխալուում, ընդունեց և նախագահ Ս. Յարութիւնեանը՝ նոյն ոգով միքանի խօսք ասելով:

Ընտրութեան գործում ռւմ յայտնի չէ Սուրէնեանի մատուցած ծառայութիւնը, ու չգիտէ թէ որպիսի արատ է բերում նրա անւանը այդ արարքը. որքան տըխմար, որքան խաւարամիտ են Օրմանեանի հակառակորդները որ ամբողջ ազգի առաջ ուղղում են կեղծ վրկայական տալ Սուրէնեանին, հաւատացնելու թէ նա է հայրապետական դահի կանգիտատը՝ երկրորդ արժանաւոր ընտրելին. և այդ միայն նրա համար որ Սուրէնեանը ոչ իբր Օրմանեանի գաղափարական հակառակորդը, նրա դէմ պայքարող անհատ է հրապարակ եկել, այլ իբրեւ «մեծ ծառայութիւն մատուցանող», ժողովրդական ընտրութիւնը խարդախելով:

Ընտրութեան օրը նրա անունից, գործադրւած խարդախ միջոցներով ընտրւած պատգամաւորները գալիս են, վկայում այդ արատը և այդպիսի մի յանցագործութեան համար նրան ամբողջ ազգի երկրորդ

ընտրելի ուղղում հրատարակել. իսկ այդ քայլը, իբրեւ տակտիքական տխմար անհեռատեսութիւն, առաջ բերեց տեղակալ Սուրէնեանի անսպասելի ընտրութիւնը: Մասամբ հասկանալի դարձաւ կարծեմ թէ ռուքեր և ռուպիսի մարդկանցից են ազդւած՝ այն 26 հոգի խաւած աշխարհական պատգամաւորները: Եւ այս նպատաւոր հանգամանքը ինչպէս արագ և ճարպիկ կերպով շահագործեցին էջմիածնի ինտրիգանտները: Իրանք իրանց ոտքոյն եկան ու ընկան թակաւորը, ցրեցին միայն Դուրեանին տալիք ձայները:

Այդ ժողովում տեղի ունեցաւ փորձի համար գաղտնի քւէարկութիւն, որով միաձայն ընտրեց Դուրեանը: Ինչպէս ինձ ժողովից յետոյ անմիջապէս յայտնի եղաւ, երկրորդ ընտրելի հէնց այդ ժողովում Սուրէնեանը. մինչդեռ թերթերում Մեսրոպին են համարում ընտրւած:

Իմացեց և այն, որ Մեսրոպական աշխարհականները ուղեցել են դաւադրութիւն սարքել և սեւացնել Սուրէնեանին, սակայն վերջինիս հովանաւորներն աւելի ճարպիկ են գտնել և այդ շնորհիւ յատկապէս Մատթէոս վարդապետի սատանայական ճարպկութեան:

II.

Տիրող պայմաններում և այդ պայմաններից անկախ որոնք էին իսկական կաթողիկոսացուները, դատելով արժանիքների տեսակէտից՝ ժամանակակից հասկացողութեամբ:

Վերջապէս տանք մեր արդի այն եպիսկոպոսանքի անունները որոնց ընտրութեան մասին խօսք է լինում:

Մինչև այժմ փաստապէս գոյութիւն ունեցող երկու հոսանքները այսպէս են բաժանում այդ անուն-

ները 1) Դուրեան, Մեսրոպ, Սուրենեան և Մուրադբէկ-
եան, 2) Օրմանեան, Կարապետ, Սուքիաս և մասամբ
Բարգէն եպ. Կիւլիսէրեան:

Այդ բաժանումը մենք համարում ենք բռնագրո-
սիկ և անիրաւացի, հակասկզբունքային:

Առաջին հոսանքը՝ դա ազատամտութեան անւան
տակ գործող բանակն է: Նա յաւակնութիւն ունի ի-
րան վերապահելու յառաջդիմական— ժողովրդական ըս-
կզբունքներ, ազատ հայեացքներ, ղիւնած իբր գիտու-
թեան ամենավերջին խօսքով. իսկ իւր գիմաց յետա-
գիմական հակաժողովրդական, կղերական հասկացողու-
թիւններով մոլորւած բանակը և նոցա թեկնածուներն
է տեսնում:

Թեկնածուների վերոյիշեալ բաժանման մէջ սկզ-
բունքային ոչ մի հիմք չգտնելով, պատգամաւորական
ժողովը այսպէս պիտի անէր իւր բաժանումը 1. քա-
ռանուն ցանկի մէջ մտցել ա. Դուրեան և Օրմանեան,
բ. Կարապետ և Մեսրոպ:

2. Միջակ անձնաւորութիւն. ոչ արժանի կաթ.
ընտրելի համարելու ա. Սուրենեան և Սուքիաս (ծե-
րութեան պատճառով) բ. Մուրադբէկեան, Յովակիմ-
եան և Կիւլիսէրեան: Դուրեանի թեկնածութիւնը ամե-
նից առաջ դնելու պատճառը իշխող մեծամասնութեան
և յատկապէս տաճկահայ պատգամաւորների տրամա-
դրութիւնն է և վերջիններիս տւած վկայութիւնները
նրա մասին: Օրմանեանին երկրորդ թեկնածու պէտք
էր նշանակել նրա նկատմամբ մասսաների և փոքրա-
մասնութեան տաճած համակրանքի և վերջինս վկա-
յութիւնների պատճառով:

Այդ երկուսն էլ մեզ ուստահայերիս ճանաչած
ընտրելիներից ամենաարժանաւոր Կարապետ եպիս-
կոպոսն է, որ աւելի բարձր անհատականութիւն է, ա-

ւելի ճանաչած հեղինակութիւնը, քան Մեսրոպ եպիս.,
որին արդէն իւր տեղն է յատկացրած քառանուն ցան-
կի մէջ:

Ժողովրդի մէջ բարձրացել է Օրմանեանի անունը,
նա դառել է և իրական և իդէալական մի անձ, հեղի-
նակութիւն, նա վաստակում է ուստահայ ժողովրդի
բարեկամութիւնը: Դուրս է եկել Սուրենեանը և խար-
դախութեամբ գործել է խորտակելու ամբողջ ժողովրդի
ցանկութիւնը: Օգտւելով իւր դիրքից և իշխանութիւ-
նից խեղդել է ժողովրդի ձայնը: Նրա արարմունքը
համապատասխան է իւր միջանի առերես կուսակիցնե-
րի տրամադրութեանը:

Յայտնի է, որ նրա ընտրութիւնը այսօր հիաս-
թափութիւն է առաջացրել:

Ուրեմն ինչպէս պիտի Սուրենեանը ստանձնի այն
պաշտօնը, որով նա կոչւելու է հայր, հովւապետ իշ-
խանաւոր իւր արհամարհանքին ենթակայ և նրան ար-
համարհող ազգաբնակութեան, երբ նա չի ստանձնում
կաթուղիկոսութիւնը ազգի և եկեղեցու կամքով:

Այդ բոլորից յետոյ միթէ հակասութեան մէջ չէ՞
ինքը հասարակութիւնը. կարո՞ղ անտարբեր մնալ ուս-
տահայ ժողովուրդը, երբ նրա ձայնը խեղդուում է ոչ թէ
բաղմութեան մէջ օրինական կարգերում, այլ այն վա-
րիչի ապօրինի գործողութիւններով, որը զօռով փա-
թաթուում է նոյն այդ ժողովրդի վզին, նրա ընտրելին
թաթուում է նոյն այդ ժողովրդի չի՞ լինի, եթէ դիսցիպ-
է դառնում. ինքախաբէութիւն չի՞ մարդուն, որ բոլորիս
լինը յարդելով հպատակենք այն մարդուն, որ բոլորիս
սրտին մօտ ժողովրդեան կարգերը խորտակեց:

Փոքրաթիւ ուստահայ պատգամաւորների ձայները
եթէ խեղդէին բաղմաթիւ տաճկահայ իսկական պատ-
գամաւորները, այդ մի ցաւ չէր պատճառի, մենք դը-
րանում տաճկահայերին չէինք մեղադրի: Ակամայ

կ'հաշտէինք չարիքի հետ, մեղաւոր չճանաչելով տաճկահայերին այդ անարդար օրէնքի գործադրման. անտանելին այն է, որ այդ փոքրաթիւ ազգաբնակիւթիւն ունեցող թեմերը զուրկ եղան մարդէլային տարրական արժանապատուութիւնից անգամ, թոյլ տւին անծանօթ մարդկանց իրանց անունը շահագործելով իրանց կամքին հակառակ ընտրութիւն կայացնելու:

Գոնէ տաճկահայ թեմերը օգտւէին իրանց առաւելութեան մենաշնորհից. իրանց ներկայացուցիչն ուղարկէին, կամ աղատ կերպով ուստահայերից ներկայացուցիչներ ընտրէին, փոխանակ խաղալիք դառնալու տխրահռչակ Մանկունիների և Սուրէնեանների ձեռքին իրանց ընտրելու իրաւունքը դոցա վերապահելով:

Եւ ինչպէս անխիղճ է վարւել ինքը Սուրէնեանը, որ մի քանի կարգին մարդկանց փոխարէն պատգամաւորացուներ է առաջարկել ամենատիմար ու մզէտ մարդկանց. Սեանի անգրագէտ միաբանից, Արիստակէս Զուլօյեան, Արշարունի և այլ վարդապետներից, նորեկ արեղաններից աւելի կարգին մարդիկ չգտաւ ուստահայ հոգեւորականներից առաջարկելու տաճկահայերին: Որքան ստորնութիւն, որքան ցածութիւն:

Եթէ հարցնէք Սուրէնեանի քթի տակ գտնւած և նրա իսկ նախկին Երևանի թեմին, կըտեսնէք որ այդ թեմում ապրող ժողովուրդը նրան մինչև անգամ չի ճանաչում յականէ կամ յանւանէ: Իսկ պատւիրակային ժողովը հազիւ է նրան քառանուն ցանկի մէջ մուծել՝ իրրեւ ոչ առաջին և ոչ երկրորդ ընտրելի:

Սուրէնեան սրբազանը Թիֆլիսի նախկին թեմակալ առաջնորդն է. և եթէ եղել է մի ասպարէզ, վայր, ուր նա երբեք ուշադրութեան արժանի գործ է կատարել այդ կարող է միայն Թիֆլիսը լինել և սակայն այդ թեմի և ոչ մի պատւիրակ լսելի չարաւ նրա ա-

նունը, իրրեւ ընտրելի: Աւելին տեսանք, ազգաբնակչութեան ու պատւիրակների ջախջախիչ մեծամասնութիւնը տեցնրա ուղղութեանը (եթէ միայն հաւատանք որ նա ունի ուղղութիւն) միանգամայն հակառակ և նրան սկսցնող պատգամաւոր: Սուրէնեանի նախկին երեք թեմերից ոչ մէկը. թէկուզ չ'իշխուծս Աստրախանը չհամարեց նորան ընտրելի:

Ուրեմն ո՞վ ընտրեց Սուրէնեանին:

Եւ ինչպէս պիտի այսուհետեւ կեդծի իրան ուստահայ ժողովուրդը: Ի՞նչպէս նա կարող է երես չգար Սուրէնեանից և ենթարկւել նրան իրրեւ պատրիարքի երբ սա ազգընտիր լինելու փոխարէն անձնընտիր է: Եւ ոչ մի անգամ մեր պատմութեան մէջ մենք չենք հանդիպի այդպիսի մի դէպքի, երբ թայֆայական հաշիւներին հայրապետական զահն էլ այսպէս անխղճաբար զո՞հ գնար: Լսո՞ւմ է, զի՞տէ այդ քուրը հայ ժողովուրդը:

Եթէ գիտէ նա թող դարշի այն վանդաւներից, որոնք արշաւելով էջմիածին խլեցին հայրապետական դահը և գերեցին հայ եկեղեց. հաստատութիւնները ու յանձնեցին նրան, որը անքան նսեմ է, անքան զուրկ հմայքից:

III

Եկէք ու ազգի պարծանք համարող մարդուն համեմատեցէք փոշիների միջից դուրս եկած ոմն Սուրէնեանի հետ:

Սակայն փաստը մնում է փաստ. այսօր նա է համարւում ժողովրդի ընտրեալը:

Ահա ձեզ տգիտութեան յաղթանակը գիտունների ձեռքով՝ 2—3 ճիւղների. յետ ընկած վանականների ձեռքին գերի մնացած, նրանց ոյժով իւր անւանական իշխանութիւնը պահպանող Սուրէնեանը, որ գործն-

և ինչ որ մի այնպիսի արեղայի ազդեցութեան տակ, որը դեռ երէկ աշակերտական նստարանների վրայ էր և գէթ երկու ընկերոջ վրայ էլ ազդեցութիւն չունէր իբր հայութեան կամքով ազգային եկեղ. գործերը պիտի վարի. ինքնախաբէութիւն չէ: Մի այնպիսի անկում ինքնուրոյն խելքից գուրկ մէկը, որը ուրիշ խորհրդատու չճարելու դէպքում լսում է ինչ-որ գինեպան Սարգսին կամ իւր ծառային, այսօր է կոչւած Լոսաւորչի գահը ժառանգելու, համայն ազգի և եկեղեցու պետը, նրա հաստատութիւնների, դպրոցների տէրը համարելու և ամենաբարձր խելքի և գիտութեան կարօտ գործեր կառավարելու:

Մեր կաթողիկոսացուն չունի Բարձրագոյն կըրթութիւն: Բազմաթիւ միջակ կրթութեան տէր մարդկանցից հազիւ մէկն էլ նրան կարելի է համարել:

Միաժամանակ ինքնազարգացմամբ էլ առաջադիմածի մէկը չի երևում նա: Չունի պատրաստականութիւն, չունի ինքնուրոյն գրական և ոչ մի գործ:

Որեւէ առանձնայատուկ ընդունակութիւններ երբէք չի ցոյց տւել, որեւէ ընդունակութեան ժափն խօսք անգամ լինել չի կարող: Ամեն ոք խոստովանում է, որ հին մարդկանցից օր. Սուքիասը բարձր է նրանցից, նոյնիսկ Յուսիկ արքեպ. ից աւելի ցած են դասում նրան: Նա սրան էլ է նշխարելում:

Ժողովրդականութիւն չունի ու չունի, եթէ չհաշւենք Թիֆլիսի մի քանի տէրտէրներին:

Նա ինչպէս պիտի յանձն առնի ազգային հաստատութիւնների տեսուչների վրայ տեսչութիւն անելու պաշտօնը, նա ինչպիսի խոհեմութիւն կարող է բանեցնել պառակտւած կեանքում հաշտութիւն կայացնելու, երբ ոչ ոք չի պատկառում նրանից, և ինչպէս նա պիտի դուրս գալ այն ժողովրդի մէջ, որը նրան չի

յարգում, որը նրա անունը լսել անգամ չի կամենում:

IV

Ահա թէ ուր ենք հասել մենք, ինչպէս է այլասեւել մեր կեանքը: Ահա թէ ինչպէս են բռնաբարւած հայ ժողովրդի իրաւունքները, ինչպէս է արհամարհւած իրաւունքի և իշխանութեան աղբիւր այդ ամենաբարձր ինստանցիան. փաստացիօրէն, ուլբեր են փոխարինել նրան:

Պէտք է թոյլ տալ հայ ժողովուրդը իւր իրաւունքների բռնաբարւումը, նա կարող է ներել յանցաւորներին, բաւական չէ որ այդ մի քանի վարդապետ եպիսկոպոսներն իրանց տխրահոշակ խաղը խաղացին ժողովրդի ներկայացուցիչների գլխին, բաւական չէ որ նոքա դառան փաստացիօրէն դրութեան տէրը, այսուհետեւ էլ նոքա շարունակում են մեծամեծ ջանքերով թալփայի մշտական մենաշնորհը դարձնել էջմիածինը: Նոքա դժոխային պայմաններ են ստեղծում հակառակորդ՝ օրմանեանական համարող միաբանների համար և փախցնում են նոցա Մայր Աթոռից:

Վանք մտնել կամեցող երիտասարդների խոստովանալայր է կարգւած գող արքեպիսկոպոս Յուսիկը: — Դու գիտես, ասում է նա, որ վանքում գոյութիւն ունեն երկու կուսակցութիւններ, մենք պիտի իմանանք թէ որի են պատկանում:

Բաւական է մի փոքրիկ անզգոյշ ակնարկ, չնչին մի առիթ, որից կասկածի ենթարկւի խնդրատուն. խնդրյա պատրաստ է բարեկամական խորհուրդը—խնդիր չտալ սպասել:

Իսկ երբ արդէն մէկին յաջողւել է միաբանութեան մէջ մտնել և օրմանեանական-կարապետական կուսակցութեան պատկանելու մէջ է կասկածւում, այն ժամանակ տեղակալի անունից ամենօրեայ սպանութիւնները կախւած են նրա գլխին: Նա արդէն ատելութեան առարկայ է, ամեն ոք վախենում է նրա հետ շփւելու նրա հետ խօսելուց, որպէս զի ինքն էլ անտեղի կասկածների չենթարկւի:

Չգիտեմ ինչպէս պիտի վերաբերւի, ինչպէս պի-

տի հաշտւի ժողովուրդն այս տխուր կացութեան հետ:

Այլ և յայտնի է, որ ցիրուցան եղած էջմիածնի օրմանեանական միաբանների մէջ են մեր զիտուն, համալսարանական կրթութեան տէր հոգեւորականների ամենամեծ մասը, ամենափայլուն ներկայացուցիչները Կարապետ, Օրմանեան, Գարեգին, Տիրայր, Բենիկ, Կոմիտաս, Յուսիկ և այլն, մարդիկ, որոնք կենդանութիւն ու ոգի էին ներշնչում էջմիածնին, հոգի էին տալիս ձեւարանին:

Սոքա բոլորն այժմ անխտիր ենթակայ են դրութեան տէրերի հալածանքին, որոնց ամենափայլուն ներկայացուցիչները ենթարկեցին անմիտ ամբոխի բռնութիւններին:

Եւ այսօր, երբ հռչակաւոր գիտնականը իւր գովեստն է անում, մեր ազգային եկեղեցու պաշտպան է հրապարակում նշանաւոր հայ կրօնաւորին, մեր կոյր կուսակցամոլները նրան բողոքական միախօսեալական ընկերութեան անդամ են յայտարարում մոլորեցնել կամենալով անտեղեակներին:

Տասնեակ տարիներ է Կարապետ եպ. գործում, իբրեւ տեսուչ, ուսուցիչ, քարոզիչ, առաջնորդ... Եւ թի է նկատել նրան բողոքականութիւն տարածելիս: Չարժէր յիշել անգամ այդ մասին, ամօթ է:

Նոքա տեսան լոյսը, կուրացան և ուղեցին խաւարին հաւասարեցնել նրան:

Թողին լոյսը, գնացին խաւարի յետեւից. մոռացան ամենքից անխարդախ, բոլորի բարեկամին և գրնացին դէպի նախանձներն ու չարերը:

Ազատամիտ Սուրէնեանին նոքա հակադրեցին պահպանողական Օրմանեանին, Կարապետ եպիսկոպոսին...

Նոքա կուում են ամեն տեսակի ղէնքերով. նրան որին համարում էին կղերական, կաթօրիկ Օրմանեանի աշակերտ, այժմ էլ հրապարակում են բողոքական, միախօսեալական ընկերութեան պատկանող:

Այդ մարդիկը կամ իրանք տխմարներ են և կամ մեր հասարակութիւնն են յիմարի տեղ զրել, ասացէք խնդրեմ, ի՞նչպէս են հաշտւում իրար հետ այդ հակա-

սական յատկանիշները: Ինչո՞ւ է լոււմ նոցա բերան «Հորիզոն»։ Նրան հալածում են, դատապարտում թէ կղերականութեան և թէ ազատամտութեան համար: Նա համ նեղ, յետագէմ կրօնաւոր չէ, ի՞նչ իրաւունքով է եպիսկոպոսական աստիճան ընդունել և այլն:

Սղծե՞ւ մաքդիկ:

Այժմ տեսնենք ազատամիտների ներկայացուցիչներին (sic):

Ո՞վքեր են այդ Սորէնը*, Բաղրատը, հազիւ հազ համալսարանի դռնից ներս նայելիւ բաղդ են ունեցել. անդիպում մարդիկ, մի երկու տարւայ ազատ ուսանողներ:

Եւ կամ թի է, ինչացու դոցա պարագլուխ Մատթէոսը—կատարեալ սատանայապետ, անկիրթ, սևահոգի անձնապաշտ:

Մի հատիկ բացառութիւն, մի Մեսրոպ Մազիստրոս յորջորջեալը, որին ամեն բոպէ և հէնց իւրայիններն են ոտնահարում:

Մեծամասնական մնացած միաբաններն աչքի են ընկնում իրանց անհատականութեան և կրթութեան ցածրութեամբ, միայն և միայն պաշտօնի ձգտող և իւրաւ ատող են նոքա: Դոցանից շատերը, որոնք առաջին դէպքերն են գրաւել, մինչև անգամ միջնակաղդ կրթութիւն էլ չունեն:

Դեռ յայտնի չեղած թէ Օրմանեանականները մեծամասնութիւն են դառնալու թէ փոքրամասնութիւն, արդէն յայտնի էին նոցա առաջին, երկրորդ և միւս ընտրելիները: Դասաւորում են արժանաւորութեան կարգով. և ոչ ոք նոցանից չէր ոտնահարում մէկին ի հաշիւ միւսի—անձնական չունի զրգւած:

Մինչդեռ հակառակ տեսաբան է ներկայացնում մեծամասնական բանակը, մեծամ. հոգեւորականութիւնը:

Ահա դոցա խաղարկութիւնը. մէկն ասում.—ճանա (վէկս) ալչու կ'կանգնի, եթէ ընտրելի Մեսրոպը. միւսը անի թէ ընտրելի տեղակալը:

*) Եւ էլ գիտեմ, որ Սորէնը տգէտի մէկն է. ի՞նչ համալսարանի մասին էք խօսում, նա այդպիսին չէ տեսել: Մ. զրաշարի:

Անտէր է ֆնացել մենակ Դուրեանը. ոչ ոք չի բախտաւորուում նրա ընտրեալովը: Նրանով էլ Տաճկահայերն էին բախտաւորելու:

Չկայ սոցա մէջ գաղափարական միութիւն. փոխադարձ անձնական հաշիւներէից զատ չկայ ոչ մի ներքին հոգեկան կապ:

Մեծամասնական միաբաններին միխթարութիւն պատճառողը նախ գաղափարի արտաքսումն է՝ վանքի պարիսպներից:

Այժմ նրանք մենակ են և կարող են շարունակել յաղթելով ու պարտելով, մէկը միւսին քցել ու բարձրացնել:

V

Իսկ հասարակութիւնը... լուռ հանդիսատեսի դեր պիտի կատարի...

Ժողովրդական տրամադրութիւնը արտայայտուում է: Նրա համար իդէալական մեծութիւն, ոգևորականութեան աղբիւր է դառել Օրմանեանը: Օրմանեանի փոխարէն, նա կարող էր ընդունել թերևս Դուրեանին. սակայն նրա տեղը զիջել է Սուրէնեանին. ազգն երբէք չի կարող հաշտել այդ մտքի հետ:

Եթէ Օրմանեանի անձնաւորութիւնը դառել է զգացմունքների ոգևորութեան անսպառ աղբիւր, անսահման հեղինակութիւն, դրա փոխարէն նոյն այդ ազգի սառը, կշռադատող գիտակցական հայեացքները սեւեռուում են Կարապետ եպիսկոպոսի վրայ. միակը իւր պատրաստականութեամբ, լաւատեղեակը ուսանայ իրականութեան և միակը իբրև օղակ՝ կապող երկու ծայրայեղութիւնների, նոցա մեղմող հանգամանքը, հաշտեցման կէտը: Գիտակցական վերաբերմունքը, որ պէսզի չվտանգուի ազգային ամբողջութիւնը. որպէսզի չվտանգուին մեր իրաւունքները այն կաթուղիկոսի օրով որը միայն ոյժ ունենայ լուծելու կրիզիսները, անվտանգ դարձնելու այն տագնապները, որոնք ամեն ընդունելի դամոկլեան սրի պէս մեր եկեղեցու գլխին են կախւած: Ժողովուրդը յիշում է կալւածների գրաւման, զբաղրոցների փակման տագնապալի օրերը. նա թող իմա-

նայ որ ոչինչ է այդ օրերի համար վախճաւ Սուրէնեանը:

Հայ ժողովուրդ! հրապարակի վրայ մարդիկ ունիս, որոնք քո պարծանքդ են կազմում քաղաքակիրթ աշխարհի առաջ. դու կամենում ես և պիտի լուծը նոցա վզին դնես Սուրէնեան ընկճած խեղճ, նա չի կարող իւր ուսերին կրել Գողգոթայի ծանր խաչը, նա մեռած չէ: Դու ունիս անհունապէս քեզ սիրող, քեզնով ոգևորող, քո շահերով տոգորւած, քեզ ճանաչող, քո անցեալին իմացող, քո ապագայի յառաջադիմութեան համար նահատակող կենդանի մարտիրոսները, որոնք դեռ ես չեմ մեռել և քանի շունչ ունեն էլի քեզ համար են մտածում քեզնով ոգևորում:

Նոքա վայելեցին լուսաւոր աշխարհի գիտութեան պտուղները 20-րդ դարու լուսամիտ գաղափարներով տոգորւած իրանց կրօնական բարձր հասկացողութիւններով պաշտպանելով ազգայինը, յանդգնութիւն ունեցան քաղաքակիրթ աշխարհի առաջ դուրս գալ. և սակայն նոքա հրաժարեցին եւրոպայի դափնիներից և եկան ծածկեցին փշէ պսակները...

Ի՞նչ արտայայտութիւն պիտի ունենան այսօրւայ դժգոհութիւնները, ինչ պիտի ուզենայ և ի՞նչ կարող է անել ուսանայ ժողովուրդը, որին մենակ չեն ձգի և տաճկահայերը:

Եթէ այս ընտրութիւնը, սխալ թէ ուղիղ, կատարել է ժողովուրդը, նա պիտի քաւի իւր ձեռքով կատարած յանցանքը: Եթէ այս ընտրութիւնը ժողովուրդը չի կայացրել, այլ զլուխ է կէկել զանազան միջոցներով նպատաւոր հանգամանքներում, ինչպէս ապացուցինք այս գրքում, բայց եթէ միևնոյն ժամանակ այդպիսի գործողութեան հետեանքը որեւէ միխթարութիւն կարող է ներշնչել մեր հասարակութեանը, այն ժամանակ թող վերջինս հաշտի իրականութեան հետ:

Բայց ի՞նչ է լինելու հասարակութեան անկիւրը, երբ նա տեսնում է, որ տգեղ միջոցներ տգեղ էլ հետեւանք են ծնել. երբ զբանով նրա և թէ իր իրաւունքները բռնաբարւած և թէ պատիւը արտաւորւած է: Միայն վրդովելը, լուխայն վշտանալն քիչ է:

Չպէտք է թոյլ տալ, որ շարունակելի տնտէրութիւնը, կամայականութիւնը, կաշառակերութիւնը և գողութիւնը էջմիածնում: հերիք է, և մինչև երբ այդպէս... Ժամանակ է վերջապէս բժշկել էջմիածին, փրկել նրա կեանքը, ազատել նրան այդ բացիւններից, որոնք վարակել են նրա կեանքը փչացրել մթնոլորտը:

Հերիք որքան ծծեցին նրա հիւթերը, քայքայեցին նրա առողջութիւնը: Կազդէ վերջապէս Սուրենեանը կըկատարի ազգի կամքը, թէ պինդ կըռնի և ձեռքից բաց չիթողնի հազիւհազ գրաւած գահը. դժուար թէ.... Հասարակութիւնը այնուամենայնիւ պէտք է արտայայտի, անի այն, ինչ որ պարտաւոր և կարող է. նա քաղաքական այս օրերում թող հաշի առնի կառավարութան բարեհաճ տրամադրութիւնը. մենք համողւած ենք որ Ռուսաց կառավարութիւնը կվարանի վաւերացնելու այն ընտրութիւնը, որը չի կատարել ժողովուրդը իրան շնորհւած իրաւունքներով, որը հասարակութիւնը կատարեալ կեղծիք է համարում:

Քայքայման մէջ է, կորստեան բերնին կենսունակութիւնից զրկւած մեր ազգի դարաւոր ուղեղը, ս. էջմիածին և ինչ պիտի լինենք մենք երբ փտում է մեր ուղեղը, մեռնում է մեր նւիրական զգացմունքների առարկան. ազատեցէք էջմիածինը... Սթափւած հասարակութիւն ոտքի կանգնիր, ինքդ պաշտպանիր քո շահերը, փրկիր էջմիածինը՝ համայն հայ եկեղեցին, ձեմարանը՝ բոլոր հայոց դպրոցները, եթէ քո սրտիդ մօտիկ ես զգում այդ բոլորը, եթէ ուզում ես ապրի՛ այդ ամենը.

Պէտք է մաքրել այս արատը:

460
~~1950~~
~~1124~~

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0160937

7163

ԳԻՆՆ Է՝ 20 ԿՈՊԵԿ